



Historický vývoj rómskych osád na Slovensku a problematika vlastníckych vzťahov k pôde („nelegálne osady“)

Anna Jurová, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, jurova@saske.sk

JUROVÁ, Anna. Historical development of Roma settlements in Slovakia and the issue of ownership of land ("illegal settlements"). *Individual and Society*, 2002, Vol. 5, No. 4.

The paper has a specific character and was elaborate on the basis of Commissioner of Slovak Republic for the Roma minorities. Because marked politicization of the Roma allegedly illegally constructed settlements, Commissioner together with the Council of Europe organize a workshop (OSCE ODHIR) under the name „The lodging of Roma and Roma settlements - solving of the social exclusion“. The paper is monitoring, in parallel, a historical context of arrival of Roma to Slovak territory and a development of land ownership relations in the period of feudalism. The attention is devoted to the period of enlightenment and the Teresian urbarian regulation and the „Gypsy“ regulation in 18th century. In conditions of feudal Hungary the complicated transition to the industrial period and continuity of the Roma settlements are documenting not only registers from the end of 18th century, but also the Hungarian General Registry from year 1893. The newest conclusions are confirming the authenticity of the Roma population in Slovakia and predominance of settled Roma population. The paper include the period of the first CSR and complexity of transition of land ownership relations. The most pernicious impact upon the Roma settlements had the discriminatory measures of war period, when inhabitants of the Roma settlements were compulsory transferred into remote areas designed by representatives of given localities. Gethoization of the Roma proceeded also after the war period, though socialist plan of liquidation of the Roma settlements was never effectuated completely. The new construction was frequently made in places of original settlements and not in the inside perimeter of respective localities. For the new evidence of land ownership relations was responsible the Geodesy Office and local national committees.

Roma settlements. Slovakia. Hungarian General Registry.

Tento príspevok bol spracovaný na žiadosť pani splnomocnenkyne vlády pre rómske komunity doktorky Kláry Orgovánovej na seminár „Bývanie Rómov a rómske osady - riešenie sociálnej exklúzie“, ktorý sa konal v spolupráci s Radou Európy, OSCE ODHIR v dňoch 6.-8. júna 2002 v Prešove, preto má špecifický charakter a štruktúru.

Úvod

Po rokoch tabuizovania a zanedbávania výskumu histórie Rómov na našom území je príznačné pre slovenskú historiografiu nepoznanie mnohých otázok ich stáročného vývoja a odhalovanie čoraz viac „bielych miest“ pri pokusoch objasniť korene, príčiny, faktory ovplyvňujúce život tohto etnika na pokraji majoritnej spoločnosti a ich súčasné dôsledky. Jednou z mimoriadne aktuálnych a páčivých otázok, médiami nevhodne zneužívaných voči Rómom, je problematika rómskych osád a právne a majetkové vysporiadanie vlastníckych vzťahov k pôde, na ktorej sa tieto údajne nelegálne osady nachádzajú. Doteraz sa touto témou špeciálne nikto nezaoberal, napokon by bolo veľmi pracné a nákladné zisťovať a

vyhľadávať vo všetkých archívoch na Slovensku záznamy o vzniku a založení každej osady, ak také sú vôbec zachované, históriu každej osady, keď podľa súpisu z roku 1924, ktorý publikoval C. Nečas v Historickej demografii v roku 1998, žili vtedy Rómovia v 1709 obciach a mestách na Slovensku, kde vo väčšine z nich mali aj domovské právo, ktoré tento súpis veľmi presne overoval u každej osoby.

Odkázani sme na staršie výskumy E. Horváthovej, no systematický výskum histórie Rómov vôbec od stredoveku by priniesol aj odpovede na otázky o vzniku a vývoji osád, tak ako sa to dá sledovať pri vypracovávaní monografií jednotlivých obcí, miest a mestečiek, kde sa objavujú aj informácie o príchode a živote Rómov v nich. Ak sa chceme pokúsiť o náčrt vývoja procesov usadzovania sa Rómov od ich príchodu na naše územie, musíme sa v tomto kontexte dotknúť aj vývoja troch foriem vlastníckych vzťahov k pôde, a to v období feudalizmu, zložitom prechode ku kapitalistickému podnikaniu so silnými feudálnymi a polofeudálnymi prežitkami, ktoré sa preniesli až do 1. ČSR a napokon po februári 1948 socialistického vlastníctva väčšiny pôdy v štáte.

1. Historický kontext príchodu Rómov na naše územie a počiatky ich usadzovania

Je všeobecne známe, že Slovensko, podobne ako ďalšie krajiny strednej a juhovýchodnej Európy, sa vyznačuje mimoriadne vysokým podielom rómskeho obyvateľstva. Táto skutočnosť má svoje príčiny v dávnej minulosti od ich príchodu na európsky kontinent a postupu jednotlivých migračných prúdov do strednej Európy a potom ďalej na západ. Najstaršie správy o Rómoch na Slovensku, doteraz uvádzané a neoverované ďalším výskumom v historiografii, pochádzajú zo 14. storočia. Výskumy v európskej romistike spresňujú a posúvajú postup Rómov z Balkánu už v 12. a 13. storočí. Súviselo to s tlakom osmanských Turkov, ktorí postupne z Byzantskej ríše rozširovali svoje územia na Balkán a neskôr takmer až do strednej Európy. Slovensko v stredoveku zaujímalo strategickú polohu i značný hospodársky význam, preto sa stávalo korisťou znepriatelených strán, tu sa odohrávali najdôležitejšie boje o uhorskú korunu, nakoniec po okupácii väčšej časti Uhorska Turkami aj fakticky centrom kráľovského Uhorska ovládaného Habsburgovcami na vyše 150 rokov. Politicko-mocenský vývoj v geografickom priestore Balkánu, Uhorska i samotného Slovenska a v jeho kontexte ekonomické zaostávanie a agrárny charakter oproti západnej Európe, môžu byť príčinami omnoho väčšej tolerancie voči Rómom a ich početného výskytu na tomto teritóriu. Ich práca s kovmi, kováčstvo, klampiárstvo, výroba zbraní i ďalšie remeslá, rovnako ako hudobný talent boli vysoko oceňované najmä šľachtou a bol o nich veľký záujem. Rómovia fakticky od príchodu na naše územie vykonávali rôzne služby a práce pre feudálov, pre mestá i obyvateľstvo a bolo im umožnené sa tu usadzovať.

Konkrétne zmienky o Rómoch zo 14. storočia uvádzajú Rómom takým spôsobom, ktorý nepripúšťa pochybnosti, že boli na Slovensku všeobecne známi. E. Horváthová spomína spišskonovoveského richtára Jána Kuncha v jeho opise majerov Mariassyovcov, zo 14. st. sú zmienky zo Zemplínskej župy a záznamov Leleského konventu.¹ Po predchádzajúcich križiackych výpravách žili v Uhorsku rozličné skupiny Rómov a správy zo 14. st. ich uvádzajú ako tulákov, poddaných v zmluvnom pomere, ale aj ako príslušníkov šľachtického stavu. Možno predpokladať, že v armáde boli využívaní ako remeselníci, pomocný personál ale priamo aj ako vojaci, preto mohli byť niektorí z nich povýšení do zemianskeho stavu. Rozdiely medzi jednotlivými rodinno-rodovými skupinami na čele s vajdom a sociálne rozvrstvenie tohto etnika existovalo už od začiatkov pobytu Rómov v Uhorsku. Po porážke Srbska na Kosovom poli v roku 1388 sa Osmanská ríša stala bezprostredným susedom Uhorska a Turci čoraz viac doliehali na jeho južné hranice.

V roku 1417 prešla cez strednú Európu a južným Slovenskom obrovská migračná vlna Rómov, zložená z viacerých početných skupín na čele s vojvodami a kniežatami, ktorí si získali ochranné listiny od cisára Žigmunda Luxemburského, neskôr od pápeža Martina V. a preukazovali sa nimi, ich opismi i falzifikátmi v celej západnej Európe. V tomto období cisár Žigmund Luxemburský zvädzal boje proti husitskému hnutiu rozšírenému v Čechách a jeho vplyvu na Slovensko, ale na území Slovenska sa odohrávali tiež boje s uhorskou šľachtou a vplyvnými sedmohradskými magnátmi o uhorský trón. Cisár Žigmund Luxemburský v roku 1423 vydal ochranný glejt rómskej skupine na čele s vojvodom Ladislavom, ktorej takisto opismi a falzifikátmi sa preukazovali ešte omnoho neskôr. Zároveň sa Rómovia, ako v jednej z prvých oblastí na Slovensku, začali usadzovať v okolí Spišského hradu, kde cisár vtedy sídlil a kde boli vhodné možnosti obživy. Spiš a ďalšie slobodné kráľovské mestá na Slovensku boli v tom čase najbohatšie oblasti v rámci celého Uhorska.

Rómovia sa na Spiši mohli venovať kováčstvu, kde boli dobré podmienky, ale už v 15. storočí časť z nich prevzala funkciu behárov, namiesto poddaných z obce Beharovce. Ich úlohou bolo vykonávať najrôznejšie služby pre panstvo pri dlhotrvajúcich poľovačkách pri nadháňaní zveri, opatrovaní a výcviku poľovníckych psov, príprave a nosení potravy, množstvo povinností súvisiacich so zásobovaním hradu drevom, lesným ovocím atď. pripadlo takisto Rómom. Usadzovanie Rómov na našom území začalo teda už v 15. st. a malo

kontinuitné pokračovanie v nasledujúcich storočiach, aj keď nemožno tvrdiť, že by malo definitívnu a trvalú podobu. Skôr v niekoľkoročných intervaloch sa Rómovia, tradujúci tie isté spôsoby obživy, presúvali v určitom okruhu jednotlivých stolíc a okresov, hľadajúc nové príležitosti na vykonávanie svojho remesla, obchodovanie s koňmi i vyhľadávali rozličné príležitostné možnosti ako zabezpečiť základné potreby obživy.

Po smrti Žigmunda Luxemburského prepukli znova boje o trón a v priebehu 15. st. sa opakovali viackrát medzi Habsburgovcami, Matejom Korvínom, poľskými Jagelovcami i sedmohradským kniežatom Jánom Zápoľským, zároveň prebehlo niekoľko vojenských výprav proti Turkom, ktorí porazili uhorské vojsko pri Varne v roku 1444, pokračovali v agresii v Bosne, Srbsku, Moldavsku. V tomto kontexte získali Rómovia viacero priaznivých listín za svoje služby pre mesto Sibiu z roku 1476, Matej Korvín im udelil ďalší glejt v roku 1487 za účasť na vojenských akciách. Rovnako Vladislav Jagelovský vydal listiny v rokoch 1492 a 1496 skupine Tomáša Polgára, na základe ktorých mohlo 25 rómskych kováčov spolu so šiatrami pohybovať sa voľne po krajine a vykonávať svoje remeslo, kde chceli. Táto skupina bola tiež v službách biskupa v Pécsi, pre ktorého vyrábali náboje do mušket, delové gule a inú výzbroj /až do konca 18. st. napríklad najžiadanejšie sečné zbrane sa vyrábali z kvalitnej dalmatínskej ocele, ktorej techniku spracovania Rómovia dokonale ovládali/. Z konca 15. st. pochádzajú tiež negatívne správy o Rómoch, ktorí nechýbali medzi profesionálnymi lúpežníkmi z okolia Bardejova. Vynikajúce schopnosti práce s kovmi u Rómov boli zneužitie pri potlačení povstania Juraja Dóžu v roku 1514 /prepuklo namiesto neúspešne pripravovanej križiackej výpravy/ na zhotovenie železného trónu a koruny, na ktorom bol tento „sedliacky kráľ“ upálený. Táto nečestná úloha súvisela aj neskôr s úkonmi katových pomocníkov a šarhov, ktorými boli Rómovia v Uhorsku a Sedmohradsku poverovaní.²

Ján Zápoľský zneužil Rómov aj v 30. rokoch 16. storočia, keď sa uchádzal o uhorský trón po smrti Ľudovíta Jagelovského, ktorý padol v bitke s Turkami pri Moháči v roku 1526. Väčšinu územia centrálného Uhorska s Budínom kontrolovali potom Turci, Sedmohradsko a niekoľko stolíc na východe Uhorska boli pod nadvládou kniežata Jána Zápoľského, ktorý iste kolaboroval aj s Turkami. Vtedy boli Rómovia poverení založiť požiare v slobodných kráľovských mestách na východnom Slovensku z pomsty, že stáli v opozícii proti jeho snahám dostať sa na uhorský trón /Košice, Levoča, Bardejov, Sabinov a ďalšie/. Keď sa v roku 1538 stal konečne kráľom, vydal výnosy na podporu a rešpektovanie starodávnych slobôd Rómov. Zaviedol aj funkciu šľachtických cigánskych vojvodov, ktorých úlohou bolo vyberať od nich dane /Rómovia mali aj naďalej svojich vlastných rodových vajdov, na jednotlivých feudálnych panstvách spadali prakticky pod právomoc jedného vajdu zodpovedného zemepánovi/. Rómovia sa takisto veľmi rýchlo adaptovali na nové pomery a ich služby rovnako využívali aj Turci - kováči, hudobníci, poslovia, kati a i.

Po moháčskej katastrofe kráľovské Uhorsko pod vládou Habsburgovcov /Ferdinand I. od roku 1527 súperil a paralelne vládol s Jánom Zápoľským/ tvorilo prakticky dnešné územie Slovenska a úzky pás západného Uhorska, sídlo z Budína bolo prenesené do Bratislavy. Na tomto území prebiehali mnohé konflikty, povstania, vojny počas 16.-17. st., ktoré sa stali najkrvavejšími storočiami v dejinách Slovenska. Prebiehali tu všetky protihabsburské povstania a sprisahania /S. Bocskaya, G. Bethlena, Juraja I. Rákociho, F. Vešelénioho, I. Tókölyho, F. II. Rákociho/, pričom mnohí veľmoži využívali tureckú pomoc a tak prispievali k predĺžovaniu tureckej okupácie. Až po porážke Turkov pri Viedni v roku 1683 začal koniec tureckého panstva v Uhorsku, v auguste padla pevnosť Nové Zámky ako posledná bašta tureckej moci na Slovensku, v nasledujúcom roku padol Budín a postupne bolo oslobodené celé územie Uhorska. Po porážke povstania Františka II. Rákociho a uzavretí Szatmárskeho mieru v roku 1711 mohlo začať obdobie rekonštrukcie a hospodárskej obnovy spustošenej krajiny.

Počas týchto udalostí sa aj značná časť uhorskej šľachty stiahla na územie Slovenska a kočovné skupiny Rómov kováčov, hudobníkov, ďalších remeselníkov sa vyskytovali na väčšine panstiev, pri mestách a mestečkách a nakoniec aj v jednotlivých obciach. Ich služby boli žiadané a potrebné, určite viac v tom čase pre šľachtu než pre poddaných. Informácie môžeme stále čerpať hlavne z výskumov E. Horváthovej, ktoré potvrdzujú príklady usadzovania sa jednotlivých rómskych rodín na periférii majority, ak získali povolenie na usadenie ..Tak uvádza príklady, keď v roku 1563 dostali Rómovia usadení v Liptovskom Hrádku povolenie kovať pre gazdov potrebné náradie ako cigánske klince, motyky, sekery, pichacie vidlice a tiež halapartne pre nočných strážnikov. V roku 1580 magistrát Nemeckej Lupče povolil trom bratom zvaným Puška, usadiť sa na priestore zvanom Pod šibenice, kde sa mali živiť kováčstvom, vyrábali aj okovania na brány a mreže.

Bežne boli Rómovia využívaní v službách pre vojsko i priamo ako vojaci. Známý je prípad z roku 1557, keď sa Rómovia zúčastnili v počte asi 1000 bojaschopných mužov na obrane hradu Veľká Ida počas protihabsburských povstaní. František Perényi, ktorý viedol obranu hradu mohol taký veľký počet

Rómov zohnať len v najbližšom okolí. Aj ďalšie doteraz známe informácie zo 17. storočia uvedené E. Horváthovou dokumentujú, že Rómovia živiaci sa svojimi remeslami a príležitostnými prácami dostávali povolenia na usadenie sa i ochranné listiny od feudálov, ktorými ich zaväzovali rôznymi službami. Sprievodný list dostali napríklad od grófa Juraja Thurza v Bytči v roku 1616, z roku 1651 pochádza súpis domácich Rómov v Liptovskej stolici, kde vo viacerých obciach bolo usadených spolu 96 rodín. Zamestnaním boli všetci kováči, korytári, košíkári, štetkári a črevári, vedľajšie zamestnanie u každého bola uvedená hra na husle. Magistrát mesta Ružomberok povolil v roku 1661 usadiť sa štyrom rómskym rodinám, aby pálili vápno pre mesto. V roku 1681 povolilo Rómovi Bucovi mesto pracovať v kameňolome na Belanskej bani. Už predtým mesto Ružomberok v roku 1606 vyzvalo vajdu Ondreja, aby vo svojej kolónii udržiaval poriadok a zabránil Rómkam prichádzať do mesta kradnúť. Takže rómska kolónia pri Ružomberku vznikla a usadzovanie sa Rómov v okolitých dedinách prebehlo už v 16. storočí.

V roku 1691 uvádza sa v opatrení Novohradskej stolice, že mnohí Rómovia dostali povolenie usadiť sa v rámci nej, no nesmú sa sťahovať z miesta na miesto, ich vajdovia musia odovzdávať mená nim podriadených Rómov podžupanovi stolice. Zakazoval sa príchod nových „cudzích“ rómskych kočovných skupín. V 17. storočí sa už v súpisoch daní v Košiciach uvádzajú aj daňovníci „pod múrmi“ a v roku 1686 za cigánsky Tábor na predmestí Košíc platil kolektívnu daň ich vajda vo výške 180 zlatiek /florénov/ alebo 100 toliarov, na základe čoho treba usudzovať, že išlo o nemalý počet osôb, pretože pre výpočet dane sa zakalkulovala aj úľava pre sociálne slabších obyvateľov tábora.³ Aj najnovšie etnologické výskumy v Gemerskej a Malohontskej oblasti dokazujú pôvod množstva niekoľko storočných chotárnych pomenovaní viažucich sa k menu „Cigán“ už od 16. storočia a usadzovanie sa Rómov vo viacerých obciach týchto stolíc.^{3a}

V 17. storočí nielen v súvislosti s prebiehajúcimi protihabsburskými povstaniami, ale aj s príchodom nových kočovných skupín zo západnej Európy, odkiaľ utekali pred prenasledovaním a vyvražďovaním, vzrástol značne počet Rómov na Slovensku, zvýšil sa ich pohyb kvôli problematickým možnostiam obživy a tak pribúdali sťažnosti na množiace sa krádeže koní, ohrozovanie domáceho vidieckeho obyvateľstva krádežami potravín a poľných plodín, prenášaním chorôb atď. Preto aj jednotlivé stolice, mestá opakovane vydávali E. Horváthovou uvádzané zákazy vstupu Rómov na svoje územie, zákazy vstupu Rómov do banských i niektorých ďalších miest. Väčšinou sa tieto protirómske stoličné i mestské nariadenia týkali „cudzích“ Rómov a Rómovia, ktorí sa na danom teritóriu pohybovali už určitý čas, či usadzovali sa s povolením vrchnosti, boli tolerovaní a ďalej využívaní.

1.2. Feudálne vlastníctvo pôdy - systém šľachtickej stoličnej samosprávy

Ak prvé zmienky o Rómoch na Slovensku pochádzajú zo 14. storočia, treba uviesť, že v tomto období bolo už Slovensko plne včlenené do uhorského štátu a dané obdobie historici schematicky označujú za obdobie rozvinutého feudalizmu /12.-15. st./ V kontexte Uhorska išlo už o značné oslabenie ústrednej panovníkovej moci a dochádza k posilňovaniu moci jednotlivých veľmožov i feudálnej rozdrobenosti, ktorej ekonomický základ tvorí **naturálne feudálne hospodárstvo**. Feudalizmus je spoločensko-ekonomický systém založený na **feudálnom vlastníctve pôdy**, ktorá patrila panovníkovi, svetským i cirkevným feudálom, mestám a slobodným obyvateľom. Toto feudálne vlastníctvo bolo za feudalizmu ústrednou inštanciou súkromného práva, pretože **pôda** bola hlavným výrobným prostriedkom, obrábaná však **poddanskou pracovnou silou**. Ochrana tohto výrobného vzťahu, zabezpečenie dispozičného práva súkromného vlastníctva pôdy nad cudzou pracovnou silou bolo hlavnou úlohou feudálneho práva. Ekonomické vykorisťovanie sa nezakrývalo a uskutočňovalo sa mimoekonomickým donútením. poddanský pomer bol právne spravídla **dedičný** a končil sa vymretím rodiny, **poddaný však nemal nárok na pôdu**, ktorú dostal do užívania a feudál mu ju mohol kedykoľvek odobrať, respektíve ho z nej vyhnať.

V 14. storočí sa tak na jednej strane ekonomicky uzavreté feudálne statky stali základom politickej rozdrobenosti krajiny, ktorú **donácie** panovníka ešte viac umocňovali. Feudáli si mimo ústrednej kráľovskej moci budovali svoju vlastnú mocenskú sústavu a upevňovali postavenie voči závislým masám obyvateľstva, aj proti vonkajšiemu nebezpečenstvu. Pozemkové vlastníctvo veľmožov dosahovalo značné rozmery, z vojakov, kráľovských služobníkov servientov rástla ďalej dvorná šľachta, zemianstvo. Oslabovaním ústrednej panovníkovej moci sa v 14. storočí ukončil proces premeny kráľovských žúp na ustanovizne **stavovskej samosprávy**, ktorými sa stali **šľachtické stolice**. Okrem stoličnej samosprávy sa vytvorili **panstvá - domínia**. Imunitné výsady feudálov sa rozšírili do takej miery, že jednotlivé šľachtické statky opierajúce sa o pozemkové vlastníctvo sa zmenili na **verejnoprávne územné jednotky** a tak veľkí pozemkoví vlastníci sa stali **orgánmi štátnej správy**. Podľa jednotlivých vlastníkov išlo o **kráľovské panstvá, cirkevných a svetských** feudálov, ktorých sídlom býval spravídla hrad. V 2. polovici 14. storočia patrilo na Slovensku 25-30 percent pôdy kráľovským majetkom, 20-25 percent pôdy patrilo svetským magnátom, veľkostatkárom, 10-15 percent pôdy patrilo cirkvi a 35-40 percent pôdy vlastnila

drobná a stredná šľachta.⁴ Tým, že im podliehali slobodné obce zakladané kolonizáciou, poddanské obce, rôzne samoty, osady, obce so zmiešaným obyvateľstvom /t.j. slobodným i poddanským/ dobudovala sa v 14. storočí definitívne územno-správna organizácia krajiny tak, ako potom pretrvala až do 20. storočia.

Základnou pracovnou silou podriadenou feudálom boli **poddaní**. Poddanský stav /**jobbagiones-jobbágyok, urbánci - urbéresek**/ sa sformoval v priebehu 13. - 14. storočia z obyvateľstva pôvodne rozličného právneho postavenia /udvornikov-dvorníkov, prepustencov, jobagionov, slobodných sedliakov a pod./.⁵ Ešte zákon z roku 1298 zabezpečoval úplnú slobodu sťahovania poddaných po celej krajine, boli viazaní iba na splnenie záväzkov voči predošlej zemepanskej vrchnosti, vtedy mohli ešte slobodne odpredať nehnuteľnosti. Rozdiely medzi jednotlivými vrstvami ovládanej triedy sa nivelizovali a nad všetkými sa utvorila jednotná zemepanská /šľachtická/ právomoc.

Vzťah a povinnosti poddaných voči zemepánom spočiatku upravovalo **miestne obyčajové právo**, rôzne **zmluvy**, neskôr **urbáre** /dedinské, jednotlivých panstiev/, až neskôr **úradné urbáre**.⁶ Poddanskými /urbárskymi/ majetkami boli tie časti šľachtického majetku, ktoré dlhodobo a trvalo užívali poddaní bez právneho nároku na ne, ale so záväzkom plniť za to urbárske povinnosti. Poddaný bol teda len užívateľom pozemkov patriacich k jeho usadlosti.. Rozoznávali sa 3 druhy urbárskeho majetku. **Urbárska usadlosť /sessia/**, ktorá v urbárskom /feudálnom/ práve pozostávala z „domového gruntu“ **intravilánu** a tvoril ho dvor, záhrada, záhumnie, najviac výmery 1 jutra /plošná jednotka siahovej sústavy, rovnajúca sa 0, 575 ha/ a „chotárneho gruntu“ **extravilánu**, ktorý tvorili polia, lúky s rôznou výmerou podľa bonity pôdy. Z tejto pôdy sa odvádzala **feudálna renta**. Poddaní sa rozlišovali podľa toho, či mali v držbe celú, polovičnú, štvrtinovú alebo len osminovú usadlosť. **Želiarsky majetok** pozostával len z intravilánu a prípadne menšieho extravilánu, ktorý nedosahoval ani minimálnu osminovú mieru usadlosti. **Domkársky majetok** tvoril len dom /byt/ a najnutnejšie vedľajšie staveniská. poddanská obec mala spoločné užívacie právo na pastviny. Na základe držby urbárskeho /poddanského/ majetku stanovovali zemepáni, a veľmi svojvoľne, urbáriálne povinnosti /**feudálnu rentu**/. Medzi ne patrila ročná daň 1 zlatý, desiatok cirkvi, deviatok zemepánovi /**finančná, naturálna renta a roboty**/, príležitostné dary. Časť pôdy zemepán ponechával vo vlastnej réžii na tzv. majerové hospodárenie /**alodiálna pôda, dominikál**/. Pritom mohol zemepán obyvateľov starých osád podľa zvykového práva kedykoľvek vyhnať a zaberáť poddanskú pôdu /**rustikál**/ svojvoľne.

Keďže sa v priebehu sledovaného obdobia krajina vyčerpávala a vyludňovala rôznymi vojenskými výpravami, povstaniami, na zabezpečenie hospodárskeho rastu a osídľovania nášho územia prebiehala vnútorná, ale najmä vonkajšia kolonizácia. Už v 13. storočí po tatárskom vpáde začala prebiehať kolonizácia na **zákupnom** /emfyteutickom, nazývaným aj nemeckom/ práve, ktorej hlavnou črtou bola **zákupnosť** /dedičnosť/ **gruntov**, to znamená ďalšie voľné disponovanie nimi, a **richtárskej funkcie**. Takto vznikali šoltýske osady /pretože zakladateľ sa nazýval **šoltýs, fojt - mal monopolné právo na niektoré remeslá, od svojej pôdy neplatil dávky a pod.**/ často na klčoviskách a významné pre nich bolo oslobodenie od poddanských tiarch na 5 - 17 rokov. Mnohokrát odvádzali len peňažnú rentu a neboli viazaní robotami na panskej, dominikálnej pôde.

Od 14. storočia vo východoslovenských stolicích, neskôr aj na Orave a iných horských oblastiach nadobudla značný význam **pastierska** tzv. valašská kolonizácia, na ktorej sa okrem etnických rumunských Valachov podieľali aj Rusíni, neskôr aj domáce obyvateľstvo. V 16. a 17. storočí prebiehala pastierska kolonizácia ešte intenzívnejšie, kedy už splývala s **rolníckou** tzv. **kopaničiarskou** kolonizáciou. Keďže poddaní boli neustále zatažovaní stále vyššími daňami pre stolice, počas husitských výprav na Slovensko, bojov o uhorský trón, za Mateja Korvína i neskôr počas tureckej okupácie, ničilo to vrstvu stredných roľníkov, takže neprestajne pribúdala počet chudobných roľníkov, bezzemkov. Feudáli zaberali poddanské lesy a pastviny a prenajímali ich za peniaze dedinským boháčom, alebo ich obsadzovali Valachmi. Pauperizáciu roľníkov urýchlilo aj drobenie pôdy pri dedení, čím sa zväčšoval počet želiarov o 50 percent.. Veľký počet bezzemkov si prenajímali **kuriálne** /zemianske/ pozemky a stával sa tak **kurialistom** príp. **kontraktualistom**.⁷ Tí platili árendu podľa ľubovôle zemepána, spravidla horšie ako poddanské ťarchy /hoci neboli v poddanskom pomere/. Zemepáni svojvoľne zaberali **kopanice**, ktoré poddaní vytvárali ťažkou prácou z neúrodnej pôdy „bez povolenia zemepána“, rušili spoločné pastviny a opakovane uskutočňovali **komasáciu** /sčelovanie/, t.j. vymedzovanie zemepanských a poddanských pozemkov a ich znovurozdeľovanie v jednom hone, pričom najlepšie pozemky sa ponechali ako dominikál, teda zemepanská pôda. Najväčším a najhorším zásahom do postavenia poddaných v uhorskej monarchii boli zákony prijaté snemom po porážke Dóžovho povstania v roku 1514. Zákonný článok 14/1514 zakázal poddaným sťahovať sa z miesta na miesto a určil, že sú „svojím zemepánom daní do úplného a večného poddanstva“. Začalo tak obdobie „večného nevoľníctva“, ktoré bolo „uzákonené“ vo Verbőczyho zákonníku šľachtického zvykového práva nazvaného Tripartitum, tiež z roku 1514. Nevoľníctvo poddaných zasiahlo celú spoločnosť i ekonomiku až do roku 1848.⁸

1.3. Tereziánska urbárska regulácia a tereziánska „cigánska“ regulácia v 18. storočí

Ako vyplýva z predchádzajúceho textu, po stáročiach nepokojných a vojnových pomerov pripútavania poddaných k pôde i vytvárania čoraz väčšej masy bezzemkov, zaostávania hospodárskeho vývoja bola situácia v Uhorsku neutešená a vyžadovala opatrenia na hospodársku rekonštrukciu a modernizáciu, kultúrne pozdvihnutie a odstraňovanie obrovskej zaostalosti oproti západným častiam habsburskej monarchie. Osvietenský panovníci Mária Terézia a jej syn Jozef II. prijímali za týmto účelom množstvo nariadení a opatrení. V kontexte sledovanej témy sa dotkneme regulácie pozemkovovlastníckych pomerov a „cigánskej“ regulácie, prebiehajúcej po celé obdobie vlády zmienenej panovníkov.

Aby zamedzila ďalšiemu svojvoľnému zvyšovaniu urbárskych povinností poddaných – nevoľníkov začala Mária Terézia s novou právnou úpravou pomerov pozemkovo-vrchnostenských a poddanských, aby sa jednotne v celokrajinskom meradle určili poddanské povinnosti a upravili tak poddanské pomery a vzťahy medzi zemepánmi a poddanými. Išlo o tzv. **tereziánsku urbársku reguláciu**, ktorá začala vydaním **urbárskeho patentu** v roku 1767 a skončila sa v rokoch 1770 – 1772 zavedením **celokrajinského urbára**.⁹ Dávky a povinnosti poddaného voči zemepánovi, hoci v značnom rozsahu, stanovením ich maximálnej hranice mali byť v určitom pomere s rozsahom pôdy, ktorú mal poddaný v úžitku. Táto reforma však nijako nenarušila **feudálne vlastníctvo pôdy a nezrušila ani nevoľníctvo**. Priemerná celá usadlosť /sessia/ bola stanovená na 19-25 jutár pôdy /1 jutro sa rovnalo 0,575 ha/ a lúk na 7-8 vozov sena. Za takúto usadlosť mal poddaný robotovať 52 dní do roka so záprahom alebo 104 dní pešo, zaplatiť 1 zlatý ročne census /daň/ od domu, porúbať 1 štvrtinovú siahu dreva a 3 dni robiť honca na okružných poľovačkách. Základom naturálnej renty zostával deviatok z úrody, v platnosti zostával cirkevný desiatok. Samozrejme naturálne dávky mohol poddaný vyplatiť v peniazoch, bol však nútený predávať na trhu viac svojej úrody.¹⁰

Základný nedostatok **tereziánskeho urbára** spočíval v tom, že kým maximálnu hranicu feudálnej renty určil jednotne, rozsah „chotárneho gruntu“ /extravilánu/ bol v každej stolici iný. Regulácia tiež nechránila **kopaničiarsku pôdu**, ktorú poddaní ťažkou prácou nadobúdali kľčovaním alebo obrábaním aj ťažko úrodnej, nevhodnej pôdy a ktorú zemepáni mohli lacno kúpiť či svojvoľne zabrať. Fixovaním výmery poddanskej držby, roľníci už nemohli nadobudnúť ďalšiu pôdu a ani zemepán nemohol byť donútený k prideleniu ďalšej pôdy mnohopočetným rodinám alebo novým obyvateľom poddanských dedín. Keď sa v rámci vypracovávanía urbárov pre jednotlivé obce a panstvá vyznačili urbárske usadlosti mohol zemepán vykázané prebytky pôdy takisto pripojiť k dominikálu. Podstatné bolo to, že **urbárska /poddanská/ pôda zachytená v urbári** sa po zrušení poddanstva v roku 1848 stala podkladom pre **jej právny prechod do vlastníctva roľníkov**.

Jozef II. pokračoval v agrárnej reforme svojej matky dôsledne a rázne. V českých krajinách vydal patent o zrušení nevoľníctva v roku 1781, kým v Uhorsku sa mu to podarilo až v roku 1785. Znamenalo to zrušenie „večného pripútania roľníka k pôde“, priznanie osobnostnej slobody i právo voľne nakladať s hnutelným majetkom. Bez zákonného dôvodu nesmel byť poddaný z pôdy vyhnaný, preložený na inú usadlosť či donútený k osobnej službe v domácnosti feudála. Od roku 1784 sa Jozef II. pokúšal aj o reformu **daňového systému** a napriek odporu šľachty sa pokúšal o všeobecné zdanenie pôdy, to znamená nielen poddanskej /rustikálnej/, ale aj zemepanskej /dominikálnej/ i pôdy cirkevných a kráľovských veľkostatkov. Zmenil spôsob vyberania daní od poddaných v obciach, ktoré bolo zverené richtárom namiesto zemepánov, prenášajúcich časť svojich povinností na poddaných. Nový **kataster**¹¹ na základe patentu z 20. 4. 1785 bol dokončený za 4 roky a **nová daňová reforma mala nadobudnúť platnosť 1. novembra 1789**. Jozef II. zomrel 20. februára 1790 a tým boli pochované aj jeho reformy, Leopold II. ich na nátlak stavov odvolal.¹² František I. v roku 1798 vydal síce zákon o výkupe z roboty, ale šľachta k tomu nedávala súhlas. Uhorský snem z roku 1839-1840 pod tlakom vývoja schválil **dedičný výkup z urbára /z platov, robôt a iných povinností/**, ale iba so súhlasom zemepána, ktorý sám určoval výšku výkupného a upravené dedičské právo poddaných. Nutnosť reforiem a zrušenie feudálnych vlastníckych vzťahov k pôde boli nevyhnutné, no zmeny sa začali realizovať až po roku 1848.

Z doteraz uvedeného vyplýva záver o predchádzajúcich pokusoch usadzovania sa Rómov, a to či násilného alebo z vlastnej snahy, len na pôde feudálnych panstiev, jednotlivých miest, obecných ladom ležiacich a veľmi často nevyhovujúcich pozemkoch. Usadzovanie sa jednotlivých rodín a zakladanie rómskych osád sa neuskutočnilo a ani nemohlo na pôde poddaných, želiarov a pod., ktorí mali sami problém užiť svoju rodinu z pôdy, zaťaženej vysokými dávkami. Kým v 17. storočí sa jednotlivé stolice ešte snažili zbaviť kočovných skupín, v 18. storočí regulácia Márie Terézie a Jozefa II. sa jednoznačne usilovali pripútať Rómov na jedno miesto, trvalo ich usadiť a integrovať do feudálnej spoločnosti. Napriek tomu, že aj v 18. st. boli často prenasledovaní kvôli krádežiam koní, a to aj pre sedliakov nachádzajúcich sa v ťažkej ekonomickej situácii, prevládala snaha usadiť ich a prinútiť k spôsobu života majoritného obyvateľstva. Predchádzajúce nariadenia prispeli k formovaniu pevnejších skupín, ktoré sa pod vedením vajdu

pohybovali v rámci jednej stolice, jedného slúžnovského okresu alebo niektorého väčšieho panstva. Časť Rómov bola už aj trvalo usadená, buď pod právomocou zemepána alebo miest, oficiálne až do polovice 18. storočia podliehali skupiny pohybujúcich sa i usadených Rómov pod právomoc župana. Jednotlivé rodinno-rodové skupiny na panstve spadali pod spoločného vajdu, ktorého potvrdzovalo panstvo a bol braný na zodpovednosť pri previneniach niektorého člena jeho skupiny. Zemepanské a stoličné vrchnosti cez osobu vajdu nielen zaistovali kontrolu nad nimi, ale aj ich hospodárske využitie. Rómskym vajdom a ich skupinám vydávali za rôzne odmeny ochranné listy, ktoré im zaručovali slobodný pohyb v rámci stolice alebo panstva, pričom ich zaväzovali k vykonávaniu rôznych remeselníckych, predovšetkým kováčskych prác.

Takéto ochranné listy dostali Rómovia vo Zvolenskej stolici v roku 1714, slobodný pohyb a vykonávanie kováčskych prác mala povolená skupina pohybujúca sa v Liptovskej a Trenčianskej stolici na základe ochranného listu z roku 1712. Podobne ku kováčskym a ďalším prácam s povozom počas žatvy bola zviazaná skupina žijúca na trebišovskom panstve.¹³ Už od 17. storočia získavali Rómovia - hudobníci výsadné listiny na panstve Esterházyovcov v Galante, s tým, že panstvu boli svojou hudobnou produkciou kedykoľvek k dispozícii, zároveň mohli niektoré rodiny vykonávať aj kovácke remeslo.¹⁴ Gemerská stolica vykonala súpis a zdanenie Rómov v roku 1731. Takéto súpisy za účelom zdaňovania sa vykonávali častejšie, lebo pribúdali Rómovia, ktorí boli schopní remeselnými a inými príležitostnými prácami zarobiť na živobytie, čím sa stali pre vrchnosť vo vzťahu k daniam platby schopnými, a to vo forme peňažnej alebo plnením iných povinností.

V roku 1723 bola v Bratislave založená uhorská kráľovská miestodržiteľská rada /KMR/, ktorá bola poverená starať sa o reguláciu všetkých Rómov v Uhorsku, sprevádzanú nespočetnými nariadeniami s cieľom trvalo usadiť všetkých Rómov, zapojiť ich do hospodárskeho života a produktívnej práce, aby boli schopní odvádzať nielen feudálnu rentu zemepánom, ale platiť predovšetkým štátne a stoličné dane. V intenciách viacerých nariadení mali zanechať kočovný život, mali zakázané držať kone a obchodovať s nimi, prispôbiť sa odevom ostatnému obyvateľstvu, pracovať na pôde, prijať kresťanské mená, deti im mali byť odoberané a dávané na výchovu a do služby k sedliakom. V roku 1761 vydala panovníčka príkazy na rýchlejšiu asimiláciu s poddanými. Predchádzajúce zákazy sa rozšírili o zánik funkcie vajdu a podliehanie dedinským richtárom, nesmeli sa viac nazývať Cigánmi /oni sami sa volali Rómovia - pozn./ ale novosedliakmi /Uj-Magyar/, zakazovalo sa používanie ich vlastného jazyka, uzatváranie vzájomných manželstiev, mali stavať svoje obydlia medzi ostatnými poddanými /kde im to dovolili ! ?/, mali byť prinútení k roľníctvu.¹⁵ V zostrenej forme ich zopakovala v roku 1773, teda rok po dokončení tereziánskeho urbára. Napriek neustálemu tlaku na pripútanie Rómov k pôde a roľníckej práci, vytvorili Rómovia v celom Uhorsku do roku 1782 spolu iba 77 a pol sedliackych usadlostí.

Nariadenia svojej matky opakovane vydával Jozef II., ktorý sa pokúšal uviesť ich do praxe založením rómskych kolónií na juhovýchodnej Morave. Úspešnosť aplikácie regulácie Rómov v Uhorsku sa zisťovala podľa súpisov z rokov 1773, 1775 -1779 i z roku 1780. Publikovala ich podľa jednotlivých stolíc E. Horváthová, pričom komparácia a zhrnutie za celé Slovensko nie je možné, pretože sa nezachovali z rovnakých rokov a nezachytili všetky údaje. Nás zaujímajú otázky vzniku rómskych osád. Autorka dospela k záveru, že najviac osád vzniklo práve v 18. storočí, aj keď rozdiely medzi rodinami nachádzajúcimi sa v jednotlivých obciach dokumentujú ešte pohyb medzi obcami, v rámci okresu či stolice a usadenie nemuselo byť trvalé.¹⁶ Napokon treba brať do úvahy aj skutočnosť, že Rómovia sa usadzovali alebo boli usadzovaní na feudálnych, obecných pozemkoch, ktoré im právne nepatrili a tak mohli byť pod rôznymi zámienkami premiestňovaní na iné miesto chotára. Niekedy sami presunuli svoje obydlia v dôsledku prírodných katastrof, zaplavenia, rozšírenia epidémie či príchodu inej, neželanej skupiny do obce.¹⁷ Tradovanie tých istých spôsobov obživy a početný rast v jednotlivých rodinách musel byť riešený medzigeneračným územným rozptylom a presídľovaním.

Konkrétne výskumy v jednotlivých stoliciach potvrdzujú kontinuitu usadenia od 18. storočia až do súčasnosti. Súpisy zo Spišskej stolice z rokov 1768 a 1776 z 58 obcí na základe opisu obydlií dokazujú usadlý spôsob života /"chatrč na konci dediny", „žije v chatrči uprostred dediny“, „žije v chatrči postavenej obcou“, „v domčeku postavenom zemepánom“, „ v domčeku postavenom miestnymi obyvateľmi“/.¹⁸ Jediným zamestnaním bolo kováčstvo a rómami kováci pracovali v takmer každej obci spadajúcej do súpisu, v niektorých aj viacerí. Trvalé usídlenie Rómov na Spiši potvrdzuje aj výskyt priezvisk, mnohé z tých, ktoré boli zaznamenané v 18. storočí sú v tomto regióne rozšírené dodnes.¹⁹

Na dokreslenie informácií o zakladaní osád v 18. storočí i skôr možno uviesť prieskum Národopisného ústavu SAV zo začiatku 50. rokov, ktorý dodnes nebol spracovaný a publikovaný.²⁰ Okrem iných otázok zisťoval aj dátum, obdobie vzniku rómskej osady v obci. Na prieskum nereagovali všetky obce, niektoré dotazníky sú spracované súhrnne za celý okres, napriek tomu zachytávajú rôzne regióny Slovenska a

umožňujú vytvoriť si obraz o priestorovom rozmiestnení Rómov. Najpresnejšie informácie poskytol okres **Rožňava**, kde v obciach vtedajšej Gemerskej stolice sa Rómovia usadzovali nasledovne: obec Gočovo od roku 1731, Kunová Teplica 1731, Kobeliarovo 1731, Betliar, Čučma, Čierna Lehota, Dobšiná, Hanková, Jovice, Krušná, Krásnohorská Dlhá Lúka, Krásnohorské Podhradie, Kocelovce, Lipovník, Pašková, Plešivec a Rožňava všetky uviedli od roku 1770, Silica 1775, Slanec 1820, Honce 1830 atď. Okres **Lučenec** uviedol, že tam žijú Rómovia 150 rokov, v okrese **Štúrovo** „od nepamäti“, v okrese **Šaľa** sú usadení od roku 1754, v okrese **Šurany** už od roku 1700, v Komárne od roku 1782, v okrese Galanta v obci Kajal žili Rómovia viac ako 150 rokov, v Čiernom Brode asi od roku 1820. Región stredného a severného Slovenska bol Rómami osídľovaný zriedkavejšie. Okrem spomenutého súpisu zo Spišskej stolice prieskum uviedol, že v okrese **Kežmarok** žili Rómovia na zač. 50. rokov v 17 obciach a usadzovali sa v nich v rokoch 1650 až 1880, aj v osadách okresu **Stará Ľubovňa** boli usadení už 150 až 200 rokov, v okrese **Gelnica** v obci Žakarovce od roku 1757, Švedlár od 1719, Mníšek nad Hnilcom od 1780, v ostatných obciach od 19. storočia. V okrese **Veľké Kapušany** sa usadzovali Rómovia od roku 1700 v obciach Pavlovce nad Uhom, Veľké Slemence, okres **Svidník** uviedol, že „Rómovia žijú od nepamäti“ v obciach Miroľa, Krajná Poľana, Nižný Komárnik, Krajná Bystrá, Ladomírová, Hunkovce, Šemetkovce, Kapišová, Svidnička, Svidník, Mlynárovce...²¹

Z čiastočne publikovaných súpisov z 18. storočia sa dá usudzovať na usadzovanie Rómov v Šarišskej stolici, /v prieskume chýbajú údaje za okres Prešov/, na Zemplíne v okresoch Trebišov, Michalovce, ktoré na prieskum SAV neodpovedali. Zo starších prameňov pochádzajú informácie o Rómoch v okrese Bardejov už od stredoveku.²² V 18. storočí nechýbajú ani informácie o významných dvorných hudobníkoch jednotlivých feudálov, ktorí trvale žili na panstvách svojich mecenášov /na Spiši/. Cinka Panna sa narodila v roku 1711 v obci Slané na Gemeri, keď jej dedo odchádzal spolu s Františkom II. Rákocim do vyhnanstva.²³ Už bolo spomínané panstvo Esterházyovcov v Galante, ktorí od 17. storočia poskytovali ochranu hudobníckym i kováčskym rodinám.²⁴

2. Odstraňovanie feudálnych právnych predpisov po roku 1848, celouhorský súpis Cigánov v roku 1893

Staré uhorské právo bolo právom stavovským, šľachtic, mešťan i poddaný podliehali rôznym právnym poriadkom. Nutnosť reforiem sa už v predchádzajúcom období javila ako nevyhnutná, no pre odpor šľachty brzdili sa všetky náznaky a pokusy o modernizáciu poľnohospodárstva, trhové hospodárenie a odstraňovanie hlbokkej agrárnej zaostalosti. Až marcovými zákonmi na sneme 1848 došlo k podlomeniu systému feudálneho práva a vyhláseniu rovnosti všetkých občanov pred zákonom, **zrušeniu poddanstva** a z neho vyplývajúceho zrušeniu zemepanskej jurisdikcie, urbárskych povinností poddaných, cirkevného desiatku a šľachtickej nezdaniteľnosti. Správa obcí prešla zo zemepanských rúk na župu a voľbu obecného predstavenstva riadila župa. Prijatie zák. čl. 8/1848 vyslovilo všeobecnú povinnosť znášať daň bez rozdielu. Zákonné články 9/1848 a 11/1848 zrušili poddanský pomer, urbariálne dávky, robotu, deviatky, terragium /pozemková daň/ a naturálne dávky, pričom odškodnenie zemepána sa malo uskutočniť zo štátnej pokladnice. Zák. čl. 10/1848 nariadil komasáciu /sceleovanie/ pôdy a vydelenie pasienkov a lesov, na základe čoho vznikli urbárske pasienkové a lesné spoločenstvá.²⁵ Zák. čl. 13/1848 zrušil cirkevné desiatky bez náhrady, zák. čl. 15/1848 zrušil **inštitút aviticity**, t.j.viazanosť dedovizenských statkov a suspendoval všetky spory ohľadne majetkových nárokov z aviticity, čím, sa aj **pôda stala tovarom**.²⁶ Agrárna otázka sa pritom riešila iba polovičato, lebo namiesto uvedeného zrušeného inštitútu aviticity vznikli šľachtické **komposesoráty a fideikomisy**.²⁷

Reformné zákony z roku 1848 zrušili urbariálne /poddanské/ vzťahy v užšom zmysle slova, lebo neurbárske roľníctvo okrem svojej osobnej slobody nezískalo v revolúcii žiadnu pôdu a naďalej muselo znášať rozmanité zmluvné povinnosti voči vlastníkovi užívanej pôdy. **Do vlastníctva roľníkov** prešli len **urbariálne /poddanské/ pozemky**, ktoré boli aj predtým v držbe roľníkov - poddaných, takže celková výmera roľníckych pozemkov sa nezväčšila, zemepán neprepustil roľníkom žiadnu ďalšiu pôdu. Prevažná časť malých a stredných roľníkov, želiarov, domkárov, bítešov a ostatnej chudoby vyšla skoro naprázdno a ich hospodárske a sociálne postavenie sa ešte zhoršilo. Masa kontraktualistov - árendátorov nedostala žiadnu pôdu, nezbavila sa ani všetkých urbariálnych záväzkov. Musela za panskú pôdu, ktorú obrábala na základe kontraktov znášať ďalej ťarchy, roboty, dávky určené zmluvou /až do 1. CSR sa preniesol spôsob prenájmania pôdy, ktorá sa odrábala na šľachtickom veľkostatku/.

Proces prechodu od feudálneho vlastníctva pôdy a pozbavovania sa poddanských povinností bol vzhľadom na výrazný agrárny charakter a hospodársku zaostalosť Uhorska omnoho zdĺhavejší a komplikovanejší než v ostatných častiach monarchie. Išlo o **vyvážovacie akciu** z poddanských povinností, keď vyvážovacie náhrady tu boli vyplácané od roku 1850 len šľachte vernej Viedni. Definitívnu úpravu vyvážovania z poddanstva malo priniesť vydanie tzv. urbárskeho a odškodňovacieho patentu /č. 51 a 52/ . 2. marca 1853

cisár **urbárskym patentom** potvrdil **zrušenie poddanstva** a právo roľníkov na **vlastníctvo pôdy zapísanej v urbároch**. Vychádzal z toho, že všetky povinnosti medzi vrchnosťou a poddanými tzv. urbárom **majú byť vykúpené**. Zaoberal sa aj otázkou neurbárskej pôdy, otázok želiarov a kontraktualistov, čo znamenalo možnosť súkromného výkupu aj týchto pozemkov, dotkol sa úpravy otázok pasienkov, lesov, oddeľovania zempánskej pôdy od sedliackej a otázok jej scelovania.²⁸ Táto vyvážovacia legislatíva len ešte viac skomplikovala zložitost právnych vzťahov k pôde, zriadený Krajinský vyvážovací fond ponechával na Slovensku nedotknuté niektoré feudálne bremená /mletie vo vodných mlynoch, výčapné právo a pod./. Feudálne prvky v Uhorsku sa konzervovali aj v ďalších predpisoch o likvidácii urbárskych /poddanských/ vzťahov, ako bol zák. čl. 53/1871, zostávajúci na platforme patentu z roku 1853, zák. čl.22/1873, ktorý pripúšťal dobrovoľné vykúpenie aj želiarov a zmluvných sedliakov. Až zákonom č. 25/1896 sa upravila obligatórnosť výkupu zmluvných poddaných a želiarov, čím sa uzatvorila polstoročná cesta /od roku 1848/ odstraňovania prvkov poddanstva v Uhorsku.²⁹ Majetkový pomer sa mohol zachovať /plnenie záväzkov v dohodnutej forme/, držiteľ pôdy ju mohol nadobudnúť do vlastníctva zaplatením protihodnoty záväzkov, ktoré ju zaťažovali. Zemepán si mohol túto pôdu vykúpiť od držiteľa, právny pomer sa mohol nováciou zmeniť na nájom resp. árendu. prepustením kuriálnych /zemianskych/ pozemkov väčšiemu počtu roľníkov za ročné peňažné, naturálne a iné plnenia vznikali nové osady a osadníci mohli vykúpiť aj pozemky osád, alebo zemepán mohol osadníkov vyplatiť. Realita na konci 19. storočia ukázala nedôslednosť buržoáznej revolúcie v Uhorsku. Urbárska robota sa síce zrušila, ale nezaničil úplne robotný systém, preto jeho zvyšky a prvky polofeudálneho pracovného systému sa zachovali a s nimi masy drobných roľníkov, bezzemkov, ktorí pracovali za naturálnu odmenu od veľkostatkára alebo sedliaka.

Je nevyhnutné v súvislosti s reformami vlastníckych vzťahov k nehnuteľnostiam a predovšetkým k pôde prebiehajúcim v 2. pol. 19. storočia uviesť aj zmeny v **evidencii** týchto vlastníckych vzťahov. Už v minulosti jednotlivé formy evidencie pôdy a iných nehnuteľností slúžili hlavne **majetkovoprávnym a daňovým** účelom. Od rôznych listín, mestských kníh, rôznych gruntových, dedinských urbárov či urbárov jednotlivých feudálnych panstiev, celokrajinského tereziánskeho urbára, v 19. storočí proces hľadania najvhodnejšej ochrany majetkových práv vlastníkov nehnuteľností vyvrcholil vytvorením verejných **pozemkových kníh zriadených na súdoch**. Na daňové účely slúžil **pozemkový kataster**, ktorý sa ako technické a geometrické dielo vyvíjal asi od 17. storočia cez rôzne súpisy pôdy a iných nehnuteľností do sústavne vedených a dopĺňovaných **katastrálnych operátov**.

Prevod uhorského súkromného práva prebiehal v rokoch 1853 – 1855, keď boli vydané tzv. 4 lokalizačné nariadenia o zostavení **pozemnoknižných zápisníc** a ich overení. Vznikli lokalizačné komisie, ktoré mali vyšetriť skutočnú držbu jednotlivých parciel a ich vlastnícke práva. Zo spisového materiálu vznikali pozemnoknižné telesá, ktoré sa zapisovali do lokalizačných zápisníc v prospech príslušných vlastníkov. Nariadenie o vedení **pozemkových kníh** vychádzalo z rakúskeho systému a rakúskych predpisov o prevode a nadobúdaní nehnuteľností. Základom **pozemnoknižného práva na Slovensku** sa stal **knihový poriadok** č. 222/1855 r.z. /tzv. pozemnoknižné nariadenie/, ktorý obsahoval ustanovenia o uhodnoverení pozemkových kníh a o vedení pozemkových kníh. **Pozemková kniha** mala dať pevný základ všetkým právnym pomerom vzťahujúcim sa na nehnuteľnosti, prehľad o nich i o všetkých právach, týkajúcich sa nehnuteľností. Do pozemkových kníh sa nezapisoval tzv. verejný majetok /cesty, ulice, námestia/.³⁰ Najdôležitejšou časťou pozemkovej knihy bola pozemnoknižná vložka /zápisnica/. Právna úprava pozemnoknižného poriadku vychádzala z viacerých princípov - **zákonnosti** /zápisy len na základe rozhodnutia súdov/, **voľnosti** /zápisy na žiadosť strán - čo mnohí vlastníci, nadobúdatelia pôdy nepoužívali, na svoju vlastnú škodu/, **vkľadu** /vecné práva k nehnuteľnostiam sa nadobúdali až vkladom do pozemkovej knihy/, **konštitutívnosti** /platil až do roku 1950 a znamenal, že vlastnícke práva k nehnuteľnostiam vznikali až na základe zápisu do pozemkovej knihy - čo sa v praxi tiež nedodržiavalo, a preto bolo množstvo neidentifikovateľných vlastníkov pôdy/, **osobitosti** /každá samostatná nehnuteľnosť sa mala zapísať do pozemkovej knihy do samostatnej vložky/, **prednosti** /zapisovalo sa podľa poradia podania/, **verejnosti** /pozemková kniha a jej príslušenstvá boli prístupné každému a každý mohol dôverovať právnemu stavu zachytenému v pozemkovej knihe/ a **súladu pozemkových kníh s pozemkovým katastrom** /obidva evidenčné inštitúty o nehnuteľnostiach mali na seba nadväzovať a chrániť pozemkové vlastníctvo/.³¹

Aj **pozemkový kataster**, prostredníctvom ktorého sa takisto viedla evidencia pôdy za účelom vyrubovania daní, poplatkov, dávok, prešiel vývojom. V 17. storočí sa po 30-ročnej vojne vyhotovil najstarší rustikálny /poddanský/ kataster tzv. berná roľa najprv v Čechách a potom na Morave. Omnoho presnejší bol prvý **tereziánsky kataster** z roku 1748, ktorý všetky poddanské usadlosti vypočítaval aj podľa kultúr. **2. tereziánskeho katastru** v roku 1757 podliehala všetka pôda vrátane dominikálnej, čo vyvolalo veľký odpor šľachty. Evidoval aj zatriedenie pôdy do troch klasifikačných tried a úrodnosť pôdy, a to malo veľký význam pri urbárskych sporoch. Neúspešne sa pokúšal o završenie daňovej reformy Jozef

II., keď na základe patentu sa v rokoch 1785 - 1789 vypracoval **nový tereziánsky kataster**, ktorého údaje preverovali osobitné meračské komisie. Pre odpor šľachty a jeho predčasnú smrť sa neuviedol do praxe. Vývoj od začiatku 19. storočia smerujúci k reformám v poddansko-feudálnych vzťahoch viedol od roku 1817 k vypracovávaniu **stabilného katastra**, ktorý predpokladal súpis skutočne každej pôdy a ostatných nehnuteľností za účasti geometrov a zainteresovaných úradov. Na označovanie pozemkov sa začali používať **čísla parciel**, zaviedli sa **katastrálne mapy**, vytvoril sa pojem **katastrálna obec** /dnes sa používa označenie **katastrálne územie** -pozn./ . Práce na tomto katastri sa ukončili v roku 1861.³²

Z doterajších výskumov vieme, že okrem iných reformných pokusov aj snahy o reguláciu Rómov v Uhorsku skončili v podstate smrťou Jozefa II. Na začiatku 19. storočia sa len sporadicky objavovali nariadenia o usadzovaní sa Rómov, šľachta mala iné starosti s hroziacimi nepokojmi poddaných a revolučnými udalosťami rokov 1848/49 a následne presadzovanými reformami proti jej vôli. Počet Rómov v Uhorsku ďalej rástol, a preto jednotlivé opatrenia sledovali zamedzenie ich neustáleho pohybu, ktorý si vyžadoval ich spôsob obživy. Preto sa objavovali návrhy na zákaz ich obchodovania s koňmi, preverovania domovskej príslušnosti a usadenia na stálom mieste, zaškoľovania rómских detí /pričom sa vyskytli ojedinelé a krátkodobé prípady existencie rómских škôl/, umožnenie získania a vykonávania živnosti a pod.

KMR v roku 1854 vydala nariadenie č. 357 o predložení znaleckej správy so všetkými štatistickými údajmi o situácii Rómov v krajine /spôsob obživy, kočovanie atd./ . Úrady neprejavili väčší záujem o toto nariadenie, aj keď predložili určité výkazy. V polovici 19. storočia došlo vo Valašsku a Moldavsku /v rokoch 1855-1856/ konečne ku zrušeniu otroctva a aj na naše územie nastal určitý príliv oslobodených Rómov /tí sa však po čase vrátili späť na Balkán, ktorý bol po celé stáročia akousi ich „domovinou“ na európskom kontinente/. U nás sa neudomácnili rôzni predvádzajúci „atraktívnych“ vystúpení so zvieratami /aj keď sem dochádzali/, na Slovensku bolo dosť spracovateľov kovov aj z minulosti, aby tu našli uplatnenie kočujúci kotlári, brusiči a pod. Časť rumunských korytárov najskôr cez Podkarpatskú Rus prišla na východné Slovensko a tu sa „usadila“ vo viacerých obciach /ich práca aj v 20. storočí vyžadovala sezónny pohyb za vhodným materiálom/.

Predovšetkým potulní Rómovia sa dostávali do pozornosti už len v súvislosti so zákonmi o postrku /zák.č. 88/1871 a zák. č. 9389/1885/ o nadobúdaní domovskej príslušnosti. Tu dochádza k značným rozdielom medzi rakúskou a uhorskou časťou monarchie /najmä po roku 1867 a rakúsko-uhorskom vyrovnaní, keď uhorská šľachta vo svojej časti ríše si zachovala stále silné a rozhodujúce pozície/. V súvislosti s obávaným i „reálnym“ prílivom balkánskych Rómov na naše územie sa spresňovali a upravovali zákony o štátnom občianstve a domovskom práve. Nadobúdanie domovskej príslušnosti v obci upravoval /aj vo vzťahu k Slovensku/ paragr. 6 uhorského zákonného článku V/1876. Nadobudnutie a stratu uhorského štátneho občianstva, ktoré hralo dôležitú úlohu pri získavaní domovského práva upravoval zákonný článok L/1879. Uhorský zákonný článok XXII/1886 /ktorý je rôzne vykladaný a označovaný/ o **obecnom zriadení** sa dotýkal všetkých stránok fungovania obce. Vo vzťahu k domovskej príslušnosti aj Rómov bol liberálny v paragrafe 5 /2.Hlave/, z ktorého vyplývala domovská príslušnosť každého tam narodeného a prislúchajúceho občana. Problémy nastali pri výklade paragr. 8-15 /keď spôsob nadobudnutia domovskej príslušnosti pri presťahovaní, sobáša a pod. bol viazaný na určité plnenie povinností voči obci/. Po vydaní protirómskeho výnosu v Rakúsku z roku 1888, ktorého zmyslom bolo zbaviť sa všetkých kočovních Rómov už na hraniciach „*znepríjemňovaním ich života, aby sami odišli*“, bol prijatý aj zákon č. 222/1896, ktorým sa menili niektoré ustanovenia o obecnom zriadení z roku 1863 a ktorý stanovil podmienky za ktorých mohol byť Róm explicitne prijatý do zväzku niektorej obce a nadobudnúť tak domovskú príslušnosť /tá mu mohla byť napriek jeho narodeniu či dlhodobému pobytu v nej odmietnutá/.³³ Na rozdiel od Uhorska sa domovská príslušnosť v rakúskej časti monarchie evidovala, čo prinieslo obrovské problémy po vzniku 1.ČSR na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi vôbec, so vznikom nároku na štátne občianstvo voči Rómom.³⁴

Ako výsledok i dovŕšenie regulačných snáh osvietených panovníkov a nasledujúceho vývoja v 19. storočí a postupného ďalšieho usadzovania sa Rómov možno chápať vykonanie celouhorského súpisu Rómov z roku 1893, ktorý bol definitívne spracovaný a publikovaný v roku 1895. Na Slovensku jeho výsledky /a nepresne/ doteraz využila a interpretovala len E. Horváthová v polovici 60. rokov, kým maďarskí historici venovali týmto otázkam oveľa väčšiu pozornosť.³⁵ Dlho očakávaný a avizovaný slovenský preklad súpisu, ktorý by umožnil korigovať desiatky rokov vžitú a opakovanú interpretáciu, preberané od nepresných výkladov "klasickej" romistiky na Slovensku a jej zakladateľky zatiaľ nemohol byť vydaný (odborne, terminologicky je nekvalitne pripravený).³⁶

V našom kontexte nás zaujímajú otázky usadenia sa Rómov v Uhorsku /a na Slovensku zvlášť/ a spôsob ich bývania. Pozornosť originálu celouhorského súpisu Rómov z roku 1893 venoval sociológ Roman

Džambazovič, o ktorého novšie interpretácie sa môže oprieť aj historik najnovších dejín.³⁷ V zmysle uvedeného súpisu sa za „usadených“ Rómov pokladali tí, ktorí mali trvalé bydlisko v jednej obci /aj v prípade, ak sa v čase súpisu nachádzali na inom mieste/. Za dôležité sa v tomto sčítaní pokladalo získanie informácií o tom, či jednotlivé rómske komunity žijú oddelene od ostatnej populácie v obci – či už v segregovanej štvrti, ulici resp. často na okraji obce alebo mimo obce – alebo žijú spoločne a rozptýlene medzi ostatným obyvateľstvom obce. Zisťovali sa aj ich životné a bytové podmienky, či sa ich obydlia odlišujú od obydlí ostatných obyvateľov v obci. Novšie výskumy maďarských autorov dokladajú aj vyšší počet Rómov na území vtedajších slovenských a častí slovenských žúp, než uvádzala E. Horváthová. Džambazovič vychádza z uvedeného súpisu a dospieva k záveru, že najviac Rómov až do súčasnosti žije na danom území na južnom Slovensku, ako to uvádza celouhorský súpis, čo v 20. storočí už celkom nezodpovedá skutočnosti, súpis potvrdzuje samozrejme kontinuitu osídľovania najväčšieho počtu Rómov na východnom Slovensku, čo na konci 19. storočia nebolo ešte tak zjavné.³⁸ Závety uvedeného súpisu potvrdzujú jednoznačne, že **naprostá väčšina Rómov v Uhorsku** v tom čase vrátane Slovenska **bola usadená**. Predtým dospela k podobným záverom E. Davidová,³⁹ podľa ktorej usadlým spôsobom života Rómov na Slovensku žilo vyše 90 percent Rómov, čiastočne usadených / v mnohých prípadoch išlo o usadených, ale ich spôsob obživy vyžadoval priebežný územný pohyb a rozptyl minimálne v rámci jedného okresu/ asi 5,5 percent a vyslovene kočovných okolo 1,7 percent príslušníkov rómskeho etnika.⁴⁰ Ako uvádza Džambazovič, uvedené dáta o výskyte usadlých, polokočovných a kočovných Rómov v Uhorsku a na Slovensku, umožňujú sformulovať predpoklad, že **súčasnú rómsku populáciu na Slovensku možno pokladať za relatívne pôvodné a tradične usadlé obyvateľstvo**.⁴¹

Podľa uvedeného súpisu žili Rómovia usadene v 7 220 obciach Uhorska /zo všetkých 12 693 obcí/. V 52 percentách žili usadení Rómovia mimo obce /v samostatných osadách s rôznym počtom obydlí/, v 40 percentách obcí žili rozptýlení v obci a v 8 percentách obcí žili aj mimo obcí aj v rámci nich. Tieto údaje za celé Uhorsko vyznievajú nepriaznivejšie vo vzťahu k Slovensku /4 x viac obcí, kde žili mimo, segregovane/, čo sa interpretovalo dobovo geograficky aj národnostnými charakteristikami. Takisto nepriaznivo vyznelo porovnanie typov obydlí, čo dokumentuje, že usadenie Rómov sa pod tlakom štátnych orgánov či z ich vlastnej snahy sa síce udialo, no nepodarilo sa im integrovať medzi ostatnú spoločnosť. V zložitých pomeroch prechodu od feudalizmu a likvidácie poddanských pomerov, mohli sa Rómovia usadzovať len na feudálnych, obecných, väčšinou nevyhovujúcich pozemkoch. Integrovať sa do majoritnej spoločnosti sa im nepodarilo. Tomu zodpovedal aj prevládajúci typ obydlia, na území Slovenska žilo menej Rómov v domoch, než bol celouhorský priemer a omnoho väčší počet žil v zemľankách a chatrčiach, s vyšším priemerným počtom osôb na jednu miestnosť, než bol zistený priemer Uhorska.⁴² Okrem ďalších zisťovaných údajov, potvrdil súpis súvislosti medzi niekoľkostoročným vývojom na Slovensku, zmietaným vojnovými a inými konfliktmi a výskytom zamestnaní. Ešte na konci 19. storočia sa na Slovensku vyše 4500 Rómov živilo kováčstvom a inými prácami spätými s opracovaním kovov, vyše 4000 Rómov sa živilo hudobníctvom /mnohí aj popri kováčskom remesle/ a v nížinných oblastiach pribúdali tzv. „blatovní“ robotníci, cigánski valkári, čiže výrobcovia nepálených tehál, poľnohospodárski robotníci a nádenníci, podobne ako u majoritnej populácie.⁴³ Monografie obcí, miest a mestečiek i v predošlom texte spomenutý prieskum Národopisného ústavu SAV potvrdili, že v 19. storočí pokračoval proces usadzovania sa Rómov na Slovensku a pri zložitom „vyvážovaní sa „ z poddanských vzťahov sa ďalšie rómske osady určite nezakladali na pôde poddaných, roľníkov, ktorí sami mali problém vykúpiť sa z poddanských povinností a užiť vlastnú rodinu. Agrárna preľudnenosť na pôde bola pre Slovensko typická a na prelome 19. i na začiatku 20. storočia viedla k obrovskému masovému vŕstahovalectvu, najmä osôb z poľnohospodárstva.

Podľa príkladu rakúskeho protirómskeho výnosu z roku 1888 a zavedenia policajnej evidencie Rómov v západnej časti habsburskej ríše od roku 1910 sa aj Uhorsko v rokoch prvej svetovej vojny pokúsilo zmeniť život kočovných Rómov. Ministerstvo vnútra vydalo výnos v roku 1916⁴⁴, ktorý údajne mal „*slúžiť na ochranu ostatného obyvateľstva proti znepokojovaniu týmito obyvateľmi*“. V podstate išlo o podchytenie Rómov kvôli zdaňovaniu, dolapenie mužov, ktorí sa bránili odvodovému konaniu a zhabanie všetkých koní pre potreby armády. Podrobne boli rozvedené predpisy o postrkovom konaní a ustálení domovských obcí Rómov, čím sa mal dovŕšiť proces usadzovania sa Rómov v Uhorsku a tým de facto aj na Slovensku. V jeho intenciách tak vznikali ďalšie rómske osady na obecných pozemkoch, na nevyhovujúcej pôde neidentifikovateľných vlastníkov. V zmysle uvedeného výnosu mali obce vyhotovovať **evidencie Rómov** / z ktorých jeden exemplár mal byť odoslaný Ústrednému štatistickému úradu/ a ďalšie inštrukcie podrobne informovali podriadené úrady o spôsoboch a všetkých zmenách vo vedení evidencie a vydávaní **cigánskych legitimácií** pre osoby nad 12 rokov, o zabránení voľného pohybu Rómov, odoberaní rómskych detí a ich umiestňovaní v domovoch a sirotincoch, postrkovom postupe atď. Opakovanie inštrukcií pre obce dokazuje vážnosť mienených úmyslov na trvalé usadenie všetkých Rómov, ich evidovanie a zdanenie, napriek problémom, ktoré so sebou priniesli vojnové pomery. Ešte pred koncom vojny v roku 1918 Ministerstvo vnútra opakovane vydalo výnos na vyhotovenie presnej evidencie Rómov, ich využitie pre potreby vojnovej mašinérie rozpadajúceho sa Rakúsko-Uhorska.⁴⁵

2.1. Zložitosť pozemkovovlastníckych pomerov v 1. ČSR a riešenie otázky „potulných Cigánov“

Vznikom Československej republiky sa spojili oblasti rozdielnej hospodárskej úrovne. Slovensko a Podkarpatská Rus s nerozvinutým priemyslom a zaostalým poľnohospodárstvom a na druhej strane české krajiny /Čechy, Morava a Sliezska/ s rozvinutým priemyslom aj vyspelým poľnohospodárstvom. Kým v minulosti predmetom výskumu boli tieto otázky najmä z triedneho socialistického hľadiska,⁴⁶ začínajú sa objavovať nové prístupy k danej téme a ďalším otázkam, ktoré neboli v pozornosti historického výskumu.⁴⁷ „Biele miesta“ existujú aj pri nepoznaní postupov s pridelením československého štátneho občianstva na základe zákona č. 236/1920, keď sčítania ľudu z roku 1921 a 1930 vykazovali príliš veľa „cudzozemcov“, to znamená obyvateľov bez štátneho občianstva, napriek tomu, že na danom území mali domovskú príslušnosť / tá tiež bola upravovaná legislatívne, ako to bolo uvedené v predchádzajúcom texte, inak v uhorskej a rakúskej časti ríše/. Do akej miery tieto opatrenia postihli príslušníkov maďarskej menšiny a Rómov nevieme zatiaľ posúdiť /ani historika C. Nečasa zaoberajúceho sa desaťročia perzekúciou Rómov aj v predvojnovom období nenapadlo si všímať túto otázku/, no po Viedenskej arbitráži vydal okamžite Krajinský úrad výnos, v intenciách ktorého mali byť „potulní“ Rómovia vytlačení na územia, ktoré sa odstupujú Maďarsku, lebo aj tak „*spravidla nebudú môcť preukázať, že sú našimi štátnymi občanmi*“,⁴⁸ hoci sa v 20. rokoch uskutočnilo niekoľko súpisov Rómov a od začiatku 20. rokov sa celoštátne viedla policajná evidencia všetkých Rómov v ČSR /nielen kočovných/. Problematické bolo unifikovanie štátnej správy a odlišného administratívno-územného členenia a iné otázky.

Našu pozornosť venujeme komplikovanému vývoju v poľnohospodárstve. Slovensko do 1. ČSR vstupovalo s najvýraznejšou nerovnosťou v pozemkovej držbe pôdy. 70 percent /206 806 osôb/ malo v držbe pôdu v rozlohe 0-10 kat. jutár pôdy /do 5,7 ha/, pričom prevládala obrovská rozdrobenosť a najviac vlastníkov spadalo do kategórie do 2 ha. 30 percent vlastníkov /88 535 osôb/ malo pôdu v rozlohe 10-100 katastrálnych jutár, iba 1 percento vlastníkov /2607 osôb/ malo v držbe pôdu nad 100 katastrálnych jutár, pričom tejto kategórii vlastníkov patrilo vyše 50 percent z celkovej pôdy na Slovensku. Uhorská šľachta, ktorá si zachovávala rozhodujúci vplyv a feudálne či polofeudálne prežitky preniesla až do 1. ČSR, brzdila vývoj na svojich veľkostatkoch, kde bol dostatok lacnej pracovnej sily. Rody ako Pálffyovci vlastnili 105 000 ha pôdy, Andrassyovci vyše 79 000 ha pôdy, Zichyovci vyše 20 000 ha, Coburgovci 85 000 ha, obrovské vlastníctvo pôdy mali tiež niektoré cirkevné veľkostatky.⁴⁹

Drobné a stredné roľníctvo na Slovensku vlastnilo o polovicu pôdy menej ako to bolo v Čechách a na Morave. Situáciu ešte komplikoval vysoký podiel spoločne vlastnenej pôdy vo forme urbariátov a komposesorátov,⁵⁰ len pomalé prechádzanie od trojpoľného a úhorového spôsobu k modernejším spôsobom obrábania pôdy, udržiavanie polofeudálnych vzťahov k poľnohospodárskym robotníkom, deputátnikom, želiarom i drobným roľníkom. Želiarsky polofeudálny vzťah, podľa ktorého sa bezzemkovia a drobní držitelia pôdy zaväzovali za 1-3 katastrálne jutrá pôdy /0,6-1,8 ha/ pracovať na veľkostatku podľa potreby až 90 dní v roku bez odmeny za prácu, bol zrušený zákonom až v roku 1920, podobne ako sa zrušila aj feudálna povinnosť odovzdávať cirkvi časť úrody a robiť na cirkevných majetkoch ručne alebo so záprahom. Zvyšujúci sa počet obyvateľstva nútil obrábať pôdu i v nepriaznivých výrobných podmienkach a viedol k jej neustálemu drobeniu. Trvalá agrárna preľudnenosť na pôde viedla aj k veľkému vystaňovaniu poľnohospodárskeho obyvateľstva. Už pred prvou svetovou vojnou sa zo Slovenska vystaňovalo asi 390 000 ľudí, z nich 60-70 percent malých roľníkov a poľnohospodárskych robotníkov.⁵¹ V 20. rokoch, keď sa realizovala pozemková reforma vystaňovalo sa ďalších okolo 180 000 bezzemkov, drobných roľníkov, ktorí nemali finančné možnosti na získanie prídelu za náhradu, ktorú bolo treba uhradiť a splácať.⁵²

Špecifickým problémom na Slovensku bol **pozemkový kataster a pozemkové knihy**. Teoreticky mali byť v súlade, tak ako sa zavádzali podľa rakúskeho vzoru po roku 1855. Zatiaľ čo pozemková kniha mala evidovať právny pomer k pôde, v pozemkovom katastri sa mali odrážať údaje tvoriace podklad zdaňovania vlastníkov. Z minulosti sa na Slovensku zachoval stav, že obidva tieto inštitúty evidencie pôdy boli v dezolátnom stave a navzájom vôbec nesúhlasili. Rozdiely boli veľmi výrazné a v celých rozsiahlych častiach Slovenska /najmä stredného a severovýchodného/ neboli pozemkové knihy ani kataster prehľadné a dôveryhodné. V niektorých obciach sa právni vlastníci určitých častí chotára nedali ani bezpečne zistiť. Často sa vychádzalo len z nepresných náčrtov a lány sa merali krokováním, dedičské zmeny sa často zapisovali ideálnymi podielmi bez ohľadu na skutočné, fyzické rozdelenie chotára. Roľníci sa obávali výdavkov spojených so zapisovaním zmien v pozemkových knihách a v katastri. Často sa skutočná držba pôdy odlišovala od právne doloženej držby, a to aj na veľkých hospodárskych dvoroch, roľníci obhospodarovali iné pozemky, ako to bolo v záznamoch a platili daň z jedného kusa pôdy a v držbe mali iný, ktorý sa mohol líšiť veľkosťou, výnosnosťou. Takýto stav bol živnou pôdou pre spory najrôznejšieho druhu a profitovali z neho nesvedomití advokáti a rôzne špekulanstské živly na dedine. Najusporiadanejšie pomery boli na juhozápadnom Slovensku, kým asi pätina územia Slovenska po vzniku ČSR nebola vôbec katastrálne zameraná /časti žúp Trenčín, Turiec, Nitra, Zvolen, Zemplín/.⁵³ Postup pri

zakladaní nových pozemkových kníh pre obce na základe nových meraní po roku 1918 bol veľmi pomalý pre vysoké finančné náklady, nedostatok kvalifikovaného personálu / v takmer troch štvrtinách z 3,5 tisíc obcí Slovenska bolo nutné realizovať úpravy a zavedenie riadnych pozemkových kníh a pozemkového katastra/. Na zjednotenie predpisov o vedení pozemkového katastra pre celú ČSR bol napokon prijatý zákon č. 177/1927 Zb.,⁵⁴ ktorý korigoval staršie rakúske a uhorské predpisy a obsahoval podrobné pokyny o obsahu, spôsobe vedenia a súlade s pozemkovými knihami. Ako geometrické dielo, ktoré je zobrazením, súpisom a popisom všetkých pozemkov v štáte, nestratil svoju platnosť ani po roku 1950, keď sa už prestal doplňovať a nepostupovalo sa podľa neho.

V priebehu 1. ČSR sa realizovala aj 1. pozemková reforma, ktorá tiež mala na Slovensku svoje špecifiká a pomalší priebeh než v Čechách a na Morave. Pritom obrovská roztrieštenosť v držbe pôdy na jednej strane a koncentrácia vyše 50 percent pôdy na Slovensku vo vlastníctve 1 percenta šľachty a buržoázie už pred rokom 1918 na strane druhej si žiadala uskutočniť nevyhnutné zmeny pre rozvoj, modernizáciu i podnikanie na pôde. Hlad po pôde bol na Slovensku veľký a nakoniec aj záujmom štátu bolo rozbiť monopol vlastníctva inonárodnej šľachty na pôdu, lesy. bolo vydaných viacero zákonov, ktorými sa pozemková reforma aplikovala do praxe. Už 9. novembra 1918 Národný výbor vydal nariadenie o **obstavení veľkostatkov**, aby sa znemožnili majetkové presuny veľkého pozemkového vlastníctva. Podľa **záborového zákona** č. 215 zo 16. apríla 1919 podliehali pozemkovej reforme majetky nad 150 ha poľnohospodárskej pôdy a 250 ha celkovej pôdy vôbec. Obsahoval však aj možnosti výnimiek ponechania pôdy vlastníčkovi /čo sa výdatne zneužívalo/ a stanovil princíp, že za pôdu sa poskytne **náhrada**, pritom **prídelci** nemohli pridelenú pôdu scudziť, zadlžiť a pod.⁵⁵ Uskutočnením pozemkovej reformy bol poverený **Státny pozemkový úrad** /ten mal fakticky v otázke pridelovania najširšiu právomoc – komu prideliť pôdu, koľko a v akej forme/, **súpis pôdy**, spadajúcej pod reformu /išlo o 1 407 162 ha, 29 percent celkovej pôdy na Slovensku/, **mali robiť pozemnoknižné úrady na okresných súdoch, ktoré nevedli správne ani pozemkové knihy ani kataster** a tie neboli nikým kontrolované, nikomu nepodliehali pri tomto súpise a tak vznikol priestor pre korupciu, nekontrolované prevody, odpisovanie pozemkov veľkostatkárom a ich možný odpredaj za vysoké ceny. Veľkostatkári tiež bránili svojim zamestnancom uchádzať sa podľa zákona o prídel pôdy. Žiadosti o drobný prídel boli väčšinou zamietnuté.

Prídelový zákon č. 81 z 30. januára 1920 usmerňoval pridelovanie pôdy v takej výmere „aby mohli byť vytvárané sebestačné hospodárstva“ a obsahoval tak ustanovenie o tzv. **roľníckych nedielloch**.⁵⁶ povoľoval vytváranie „**zvýškových majetkov /veľkostatkov/**“, čím umožnil ŠPÚ prepustiť zo záboru pôdu v neobmedzenej výmere. Za najrentabilnejšie sa vtedy pokladali veľkostatky o výmere 100-150 ha. Opatrenia o **vnútených prenájmoch** /na dobu 6 rokov/ neznamenali, že títo nájomcovia /väčšinou maloroľníci, domkári, poľnohospodárski, lesníci bezzemkovia, drobní priemyselní zamestnanci/ potom túto pôdu skutočne dostanú ako **prídelci**. **Náhradový zákon** č. 329/1920 určoval konkrétny spôsob preberania pôdy, stanovil preberaciu cenu /bola mimoriadne vysoká podľa ceny pôdy z obdobia pred vojnou z rokov 1913-1915 / pre latifundistu, na úhradu réžie ŠPÚ, dávku z majetku a pod. Státisíce drobných roľníkov a bezzemkov boli týmito podmienkami vylúčení z možnosti prídelu. Komplikácie vznikali aj s majetkom zvereneckým, fideikomisom a ďalšími starými feudálnymi normami.⁵⁷

V rámci pridelovania pôdy počas pozemkovej reformy prebiehalo konanie tzv. **prídelové** / išlo o zväčšovanie hospodárstva drobných a stredných roľníkov prídelom/ a **kolonizačné** /zriaďovaním samostatných hospodárstiev a vytváraním nových obcí kolonizáciou/. V rámci konania prídelového sa na Slovensku najviac uplatnilo tzv. , kde kúpnopredajné zmluvy medzi vlastníckmi a prídelcami nahradili vlastné pridelovanie, čiže išlo o **priamy predaj pôdy**, a **riadne pridelovanie** cestou ŠPÚ, ktoré bolo veľmi zdĺhavé /do roku 1929 ŠPÚ pridelil do 130 000 ha pôdy/. V rámci **kolonizácie** išlo o vytváranie obcí v pomerne riedko osídlených oblastiach latifundií Podunajskej a Východoslovenskej nížiny. Na nej sa zúčastnili roľníci z Moravy, reemigranti z Ameriky, Juhoslávie, Ruska, Maďarska, slovenskí presídlenci z obcí na Orave a na Spiši, ktoré pripadli Poľsku, a pôdu získalo aj 200 rodín bývalých československých legionárov. Napriek sľubovanej pomoci pri zakladaní nových obcí a osád, boli „kolonisti“ odkázaní v novom prostredí väčšinou sami na seba a museli splácať pôžičky, poplatky za získanú pôdu i stavať obytné a hospodárske budovy z ničoho.⁵⁸ Pasienkové nariadenie, výkup dlhodobých nájmov, prídel zaberanej pôdy na stavebné účely /14 914 žiadateľov dostalo 3 106 ha na Slovensku a Podkarpatskej Rusi/ a iné opatrenia v rámci pozemkovej reformy skomplikovali a ešte viac sťažili prehľad o pozemkovovlastníckych vzťahoch a ich evidenciu na Slovensku. V roku 1929, keď začala hospodárska kríza a pozemková reforma sa de facto zastavila, na Slovensku si tretina roľníkov ešte stále pôdu prenajímala. Paradoxom celého vývoja v 1. ČSR v oblasti poľnohospodárstva bolo, že na Slovensku pozemková reforma ešte rozšírila vrstvy veľkostatkárov a Slovensko, ktoré trpelo na preľudnenosť na pôde drobných vlastníkov neschopných užiť svoje rodiny zostávalo „krajinou veľkostatkov“ s množstvom lacnej pracovnej sily a nádennickej práce,⁵⁹ medzi ktorými nechýbali samozrejme ani Rómovia, vykazovaní v častých súpisoch a vedených evidenciách ako „robotník, cigánsky robotník, nádenník“.

Už z predchádzajúceho textu a uvedených starších výskumov E. Horváthovej, E. Davidovej i rôznych prieskumov na MNV vyplynula kontinuita usadzovania sa Rómov od 16. storočia a vytvárania rómskych osád /kolónií, táborov/ na základe povolení feudálov, miest, obcí i priamych nariadení panovníkov, výnosov kráľovskej miestodržiteľskej rady i ministerstva vnútra. Proces usadzovania sa dovŕšil v 1. ČSR, no neusporiadané pomery v pozemnoknižnej i katastrálnej evidencii pôdy, prebiehajúce vlastnícke zmeny v držbe pôdy počas 1. pozemkovej reformy, obrovské vystaňovanie a státisíce drobných roľníkov s minimálnou výmerou pôdy, státisíce bezzemkov a ľudí odkázaných na nádennícku prácu na veľkostatkoch, umožňujú predpokladať, že aj posledné osady nevznikli na pozemkoch jednotlivcov, ale na obecnej, ladom ležiacej, často nevyhovujúcej a nikým nevyužívanej pôde. To, že osady vznikali na obecnej a nevhodnej pôde umožňovalo obciam manipulovať s Rómami a premiestňovať ich obydlia v rámci extravilánu obecného chotára na rôzne nové pozemky, v nevyhovujúcich inundačných terénoch a pod. Aj široko medializovaný prípad osady Letanovce, ktorej obyvatelia majú trvalý pobyt v tamjšej obci, boli násilne už v 20. rokoch 20. storočia premiestnení na hranicu chotára obce Spišské Tomášovce. Doteraz sa v historickom výskume priamo tejto problematike nevenovala pozornosť. Legálnu existenciu rómskych osád možno však potvrdiť na základe realizovaných súpisov a evidencií Rómov, ktoré sa viedli četníckymi a žandárskymi stanicami i vyhotovovali v súvislosti s prípravou zákona č. 117/1927 Zb. O potulných Cigánoch.

Doteraz s týmito evidenciami pracovali len E. Horváthová a s kompletným súpisom z roku 1924 len profesor C. Nečas.⁶⁰ Už v minulosti v Čechách v intenciách výnosu z roku 1888 a v Uhorsku, teda aj na Slovensku v zmysle výnosu z roku 1916 vypracovávali četníci a žandári evidencie o Rómoch podľa domovských obcí, dopravovali ich tam postrkom a cudzích vykazovali mimo územie, od roku 1916 mali byť Rómom vydávané cigánske legitimácie /výskumom to zatiaľ nikto neoveroval/. Od začiatku 20. rokov sa zavádzala daktyloskopická evidencia Rómov /aj usadlých/ a rôzne „zpravodajské“ hlásenia o celých rómskych rodinách sa odosielali do Prahy, kde bola zriadená ústredná daktyloskopická stanica na Policajnom riaditeľstve výnosom Ministerstva vnútra z 9. mája 1919⁶¹ a spôsob evidencie a daktyloskopovania bol usmerňovaný výnosmi a inštrukciami z roku 1922 a neskôr výnosom o jednom poriadku Všeobecnej kriminálnej ústredne.⁶² Takže obce a najmä četnícke stanice mali stále prehľad o Rómoch patriacich do tej-ktorej obce.

Súpis z roku 1924 sledoval nasledujúce údaje - meno a priezvisko danej osoby, príbuzenský pomer, **domovskú obec**, politický okres, rok narodenia, miesto narodenia, stav, zamestnanie bydlisko - obec, okres, poznámka.⁶³ Je isté, že malá časť Rómov unikla z evidencie, ktorá sa potom pochôdzkovým spôsobom četníkov neustále doplňovala a spresňovala. Podstatné bolo overovanie domovskej príslušnosti Rómov a tým dokladovanie ich legálneho pobytu v obci. Na Slovensku žili Rómovia v tom čase v 1709 obciach a mestách, kde vo väčšine z nich mali legálny pobyt a stále bydlisko.⁶⁴ Aj keď analýzu súpisu dôkladnejšie spracoval C. Nečas v štúdiu už v roku 1989,⁶⁵ identifikoval mylne územie vtedajšej Košickej župy s celým východným Slovenskom a tak mu z nej vypadli okresy na Spiši s vysokým podielom rómskeho obyvateľstva, ktoré vtedy boli súčasťou XIX. župy so sídlom v Liptovskom Mikuláši.

Vykonané súpisy z 20. rokov majú význam nielen z aspektu dôkazov o prevahe usadlého rómskeho obyvateľstva na Slovensku, aj keď množstvo „zamestnaní a živností“ si vyžadovalo priebežný územný pohyb v rámci okresu aj u ostatného obyvateľstva,⁶⁶ a preto boli Rómovia neustále označovaní za polokočovných a potulných, ale aj pre komparáciu s počtom Rómov žijúcich na Slovensku po druhej svetovej vojne a rozšírenými fámami o prílive tisícov Rómov z Balkánu, čo zatiaľ nepotvrdil žiadny výskum. V roku 1925 po spresnení evidencie sa na Slovensku vykazovalo 62 192 Rómov, pri príprave zákona O potulných Cigánoch napočítali 60 135 usadlých a 1877 kočovných Rómov, aj E. Horváthová a C. Nečas sa zhodli, že pred rozpadom 1. ČSR mohlo žiť na našom území viac než 100 000 Rómov. Už pred prijatím zákona č. 117/1927 Zb. O potulných Cigánoch vydávalo Ministerstvo vnútra Opatrenia proti cigánom a tulákom a pripomínalo vedenie evidencie, daktyloskopovanie Rómov a odosielanie na Ústrední četnícke pátrací oddelení do Prahy,⁶⁷ ktoré sa premenilo na Ústredie pre evidenciu potulných Cigánov /evidovali sa všetci, ako už bolo naznačené vyššie inštrukciami pre daktyloskopovanie a zriadenie Všeobecnej kriminálnej ústredne/. Zákon č. 117/1927 Zb. zo 14. júla 1927 zavádzal podľa francúzskych antropometrických knížiek cigánske legitimácie, kočovnícke listy a umožňoval celú škálu protirómskych zásahov, v praxi už dávno aplikovaných četníkmi, charakterizujúci Rómov ako nenapraviteľných asociálov.⁶⁸

Doterajšie výskumy v demografii vychádzali tiež z rôznych evidencií, súpisov policajných i obecných, veľmi často spochybňovaných kvôli subjektívne uplatňovaným kritériám pri označení niekoho za Róma. Štatisticky sa Rómovia mohli k svojej národnosti prihlásiť, alebo im bola pripísaná, v sčítaniach v rokoch 1921 a 1930, keď menšiny v tom čase boli vnímané de facto ako jazykové a ČSR bola medzinárodne zviazaná vydávať viacere nariadenia v prospech jazykového, školského a kultúrneho rozvoja národnostných menšín.⁶⁹ V roku 1921 sa na Slovensku k „cigánskej národnosti“ prihlásilo 7 284 osôb a v

roku 1930 to bolo už 26 956 občanov.⁷⁰ V súvislosti s rómskymi osadami, tábormi, kolóniami a inými roztrúsenými obydliami treba uviesť, že tieto sčítania evidovali aj tieto chatrče, zemľanky, koliby s uvedením počtu v nich bývajúcich osôb, na základe zákona zo 14. apríla 1920 č. 266 Zb. z. a n. o číslovaní domov i neskôr vydaných pokynov o príprave sčítania ľudu v roku 1930 a o revízií domových čísel, kde v bode 3. boli obce upozornené, aby bola venovaná pozornosť riadnemu očíslovaniu samôt, hájovní, myslivní, lesných chatrčí, strážnych domkov, **cigánskych domkov** a pod.⁷¹ Dlhodobé hľadanie materiálov z obidvoch cenzov, ich odlišné spracovanie /v roku 1921 podľa žúp, okresov, obcí a v roku 1930 podľa abecedného usporiadania okresov, obcí - župy už vtedy neexistovali/ neumožňuje nám ešte predložiť komparatívno-analytický prehľad, ktorého vypracovanie si vyžiada obrovské množstvo času a premyslenie vhodného metodického postupu. Ak si uvedomíme, že v polovici 20. rokov realizované policajné súpisy a evidencie vykazovali vyše 60 000 Rómov na Slovensku, tak v každom z týchto prameňov pôjde o zachytenie, overenie a porovnanie desaťtisícov ukazovateľov.⁷² Tak nachádzame údaje nielen o cigánskej národnosti, ale aj označenia ako „*okrem toho 3 cigánske koliby s 9 obyvateľmi*“, „*okrem toho cig. chalupy s 32 obyv.*“ a pod.⁷³

Kedže inštrukcie k cenzu v roku 1930 boli detailnejšie, časť obsahujúca prehľad **Obce, osady a ich miestne časti v krajine slovenskej**, okrem vykázania cigánska národnosť obsahuje aj označenia „*cigánske obydlie, cigánsky, cigánske koliby, cigánsky tábor, pohyblivé obydlie*“ a pri miestopisnom charaktere obce, osady či miestnej časti osady rozlišuje ešte 8 typov sídiel, z nich 4 sú uvedené ako núdzové - *skupina núdzových obydli, roztrúsené núdzové obydlia, samota z núdzových obydli, jednotlivé núdzové obydlia*.⁷⁴ Aj tu nachádzame uvádzanie cigánskej národnosti v rubrike iná národnosť, ale aj označenia „*v tom 5 c.o. s 28 obyvateľmi*“, „*v tom 4 koliby so 14 obyvateľmi*“, „*v tom 1 koliba s 11 obyv. a 1 núdzové obydlie s 3 obyv.*“.⁷⁵ Na ilustráciu možno uviesť, že obec Smižany uviedla 182 osôb cigánskej národnosti, Letanovce 50 osôb cigánskej národnosti,⁷⁶ miestne časti označené ako „*Cigánske chalupy*“,⁷⁷ „*Cigánsky Rad, Cigánysor*“,⁷⁸ i napríklad ako dôkaz otrasných pomerov priam neuveriteľný údaj z obce Východná, ktorý sa nachádza v počte domov „*v tom 2 koliby s 269 obyvateľmi*“.⁷⁹ Práca s týmito rozsiahlymi prameňmi bude veľmi náročná a zdĺhavá /vyhodnocovanie kategórií „núdzové obydlia“ - boli to koliby, zemnice ? /, už teraz však možno vyvodit' záver, že neexistovali nejaké „nelegálne osady“, ak obce oficiálne evidovali, očíslovali a spočítavali aj také typy rómskych obydli patriacich k obci /a to aj v čase neusporiadaných pozemnoknižných a katastrálnych pomerov i zmien prebiehajúcich počas pozemkovej reformy/.

2.2. Protirómske opatrenia slovenského štátu a ich dôsledky na stav rómskych osád

Tak ako mnoho ďalších otázok predvojnového vývoja postavenia Rómov nebolo ešte predmetom historického výskumu, ani aplikácia jednotlivých perzekučných, protirómskych opatrení slovenského štátu nie je poznaná, holokaust Rómov na Slovensku sa začína odhaľovať až v poslednom období.. Z českých historikov sa tejto problematike dlhé desaťročia venoval prof. C. Nečas, ktorý do svojich výskumov zahrnul aj realizáciu nariadení o koncentrácii Rómov v pracovných táborech pre asociálov, ktorými prešlo viac ako 5000 osôb.⁸⁰ Doteraz realizované staršie výskumy potvrdzujú aj niektoré zhodné postupy v perzekúcii židovských a rómskych brancov, no priama genocída Rómov na Slovensku nebola „prvoplánová“, rómska komunita tu bola mimoriadne početná, Rómom nebolo čo arizovať. Ako tzv. asociáli boli zaradovaní do pracovných táborech, v mnohých mestách a dedinách mali zakázaný vstup do hlavných ulíc, parkov, verejných miestností alebo do dopravných prostriedkov. Často smeli do mesta alebo obce vchádzať len v určené dni alebo hodiny a za porušenie tohto nariadenia ich potrestali bitkou, ostrihaním vlasov alebo aj väzením.⁸¹

Viaceré vyhlášky prijaté slovenským štátom oficiálne proti kočovným a „potulujúcim“ sa Rómom obsahovali paragrafy postihujúce aj všetko usadlé rómske obyvateľstvo v osadách.. Už staršie etnologické výskumy v teréne v 50. rokoch potvrdili, že najkrutejšie sa k Rómom správali a vyhánali ich z pôvodných osád na Spiši a v okolí Vranova. K prudkému zhoršeniu životných podmienok došlo v konkrétnych rómskych osadách v Humennom -Podskalke, Zborove, Trebišove, Sečovciach, Snine, Lipanoch, Spišskom Bystrom, Rakúsoch, Moldave, Turni nad Bodvou a iných osadách, ktoré zahrnujú len región východného Slovenska.⁸² Výrazným spôsobom do života Rómov v osadách zasiahla už vyhláška ministra vnútra z 20. apríla 1941 **O úprave niektorých pomerov Cigánov**,⁸³ ktorej paragraf 2 prikazoval: „*V obciach, kde majú Cigáni /vyhláška min. vnútra č. 18635/Ic 1940 Ú. N. strana 314/ svoje obydlia pri verejných, štátnych a vicinálnych cestách, majú sa odstrániť a umiestniť oddelene od obce, na mieste odľahlom a obcou vyznačenou*“.⁸⁴ Ďalší paragraf vyžadoval, aby v obciach, kde bývajú aspoň tri „cigánske“ rodiny, ustanovil obecný starosta cigánskeho vajdu, ktorý mal byť podriadený starostovi obce a „*zodpovedal za dodržanie všetkých právnych noriem v cigánskej štvrti*“. V paragrafe 4 sa Cigánom zakazovalo držať psov a nasledujúci paragraf prikazoval, aby „*Cigáni, ktorí sa štítia práce, majú byť dodaní do pracovných útvarov zriadených podľa nar. s mocou zák. č. 129/1940 Sl.z.*“.⁸⁵

V čase, keď muži zo slovenskej populácie odchádzali na front, boli rómske pracovné sily výhodné pre pomocné práce v poľnohospodárstve pre sedliakov. V Štátnom oblastnom archíve v Prešove je zaznamenaných množstvo prípadov z obdobia, keď Rómov zaraďovali do pracovných táborov na východnom Slovensku pri stavbe trate Prešov - Strážske, že obce sa ich snažili odtiaľ dostať / boli tu zaraďovaní aj muži zo stredného Slovenska/.⁸⁶ Potrebovali ich na rôzne práce pre obce, ktoré nevykonávali roľníci - úpravu obecných ciest, prácu v kameňolomoch, rôzne práce v lese, aj pre konkrétne osoby. Z kontextu vývoja počas vojny vyplýva, že rómske pracovné sily boli pre miestne obyvateľstvo dôležité, užitočné, a preto spočiatku obce nezakročovali proti Rómom tak razantne, ako si to predstavovali štátne orgány.

Po rozsiahlych deportáciach Židov a stupňujúcich sa porážkach nemeckých armád a ich spojencov, sprísnilo sa aj opatrenia voči Rómom na slovenskom území. 21. júla 1943 Ministerstvo vnútra veľmi dôrazne zopakovalo predchádzajúcu vyhlášku z roku 1941 O úprave niektorých pomerov Cigánov, kde sa znovu dôrazne prikazovalo odstrániť rómske obydlia od frekventovaných ciest, všemožne zabrániť Rómom, aby sa potulovali, vyhýbali práci a živili nelegálnymi spôsobmi obživy. Obecné predstavenstvá boli povinné zriaďovať **osobitné osady na odlahlých miestach**, kde mali byť násilne umiestnení všetci Rómovia, ktorých obydlia sa nachádzali v blízkosti štátnych a obecných ciest. Pozemky, nutné pre zriaďovanie týchto izolovaných osád, si obce mali zabezpečiť vyvlastňovaním, prenájmom alebo vykúpením. Vyhláška podpísaná priamo ministrom vnútra Alexandrom Machom kritizovala, že „*cigánske obydlia neboli odstránené od frekventovaných ciest, Cigáni stále kočujú, práci sa vyhýbajú a živia sa krádežou. Preto pánom okresným náčelníkom a prednostom policajných úradov nariadujem, aby vyššie uvedené opatrenia vykonali a do 15. augusta 1943 hlásili, že sa tak stalo*“.⁸⁷ Podriadené orgány boli tiež informované, že bude zriadený špeciálny koncentračný tábor pre „Cigánov“, a preto boli tiež okresní náčelníci polície povinní do 31. júla 1943 predložiť zoznamy týchto osôb, ktorých bolo treba v prvom rade z obcí odstrániť a do koncentračných táborov navrhnuť. Mali to byť „*kočujúci Cigáni a notorickí páchatelia trestných činov*“.⁸⁸

Tieto opatrenia na hromadné presťahovanie rómskych osád, existujúcich možno desaťročia na rovnakom mieste na okraji miest a dedín, na odlahlé, obcou vyznačené nové lokality, znamenali zásadný zásah do života Rómov na Slovensku a predstavovali závažné dôsledky pre toto etnikum až do súčasnosti /pretrhli existujúce ekonomické a iné väzby medzi majoritou a Rómami, narušili diferenciačný proces prebiehajúci vo vnútri samotnej rómskej komunity a Rómov vyhnali do ešte väčšej izolácie od civilizačných procesov odohrávajúcich sa v celej spoločnosti, prehĺbili dôsledky populačnej explózie rómskeho obyvateľstva zhoršovaním jej kvality uzavretím do izolovaných endogamných komunit, urýchlili zánik tradičných zdrojov obživy a zničili etické normy rómskej komunity/. Historiografia nevie zatiaľ doložiť, koľko desiatok či stoviek ! rómskych osád bolo touto násilnou izoláciou a getizáciou postihnutých. Doteraz realizovaný čiastkový výskum prináša niektoré príklady z Gemera, na ilustráciu situácie a praktickej aplikácie uvedených opatrení možno uviesť informácie zo Šarišsko-Zemplínskej župy, s najvyšším počtom rómskeho obyvateľstva na oklieštenom území po odstúpení južného Slovenska horthyovskému Maďarsku v roku 1938 po Viedenskej arbitráži. V lete 1943 jednotlivé okresy skutočne predkladali návrhy a zoznamy Rómov, ktorí mali byť dodaní do koncentračných táborov a informovali o tom, ako realizovali vyhlášku č. 163 z 20. apríla 1941, zopakovanú v roku 1943 v prísnejšej verzii, najmä jej časti o odstraňovaní rómskych obydľí.

Z hlásenia okresu **Bardejov** sa dozvedáme, že pokyny sa zrealizovali vo všetkých obciach.. Samotné mesto Bardejov však malo s premiestnením osady problémy, pretože nemalo vhodný pozemok a dostalo sa do dlhotrvajúcich sporov s obcou Bardejovská Nová Ves. Na hranicu jej chotára premiestnila Rómov totiž obec Andrejová a susedná obec Dlhá Lúka mala ten istý úmysel vytlačiť tam svojich Rómov. Aj v okrese **Humenné** sa zmienená vyhláška aplikovala v prevažnej väčšine obcí, okrem tých, ktoré nemali vhodné pozemky - Vyšný Hrušov, Papín, Nižná Jablonka, Zbudské Dlhé. Hoci „*kočovných a nezamestnaných Cigánov tam nebolo*“ aj okresy Medzilaborce a Giraltovece vykonali požadované opatrenia a rómske osady premiestnili do nových lokalít. Omnoho drastickejšie postupovali okresy **Michalovce** /kde sa Rómovia v niektorých obciach usadzovali už od roku 1700/, ktorý navrhol do koncentračného tábora 50 osôb, všetci údajní „*zločinci z povolania*“, viackrát trestaní a **Sabinov**, ktorý navrhoval do koncentračného tábora 378 osôb, išlo o kočovných Rómov z obce Rožkovany. Podobne v okrese **Stropkov**, kde nijakú kočovní ani nezamestnaní Rómovia sa nenachádzali boli všetky obydlia premiestnené. Takisto v okrese **Vyšný Svidník** kočovní ani nezamestnaní Rómovia tam nežili, ich obydlia boli odstránené podľa pokynov Ministerstva vnútra. V okrese **Trebišov** žiadni kočovní Rómovia sa nenachádzali, napriek tomu obydlia boli takisto odstránené. Obec Uhorský Žipov na premiestnenie nemala vhodný pozemok, z okresu navrhli 49 osôb do koncentračných táborov za trestné činy.⁸⁹

Ministerstvo vnútra v lete 1944 po sprísnení opatrení, týkajúcich sa výrazného obmedzenia pohybu

Rómov, zákazu cestovania v dopravných prostriedkoch, vydalo ďalšie pokyny, ktoré upravovali, ako majú obce postupovať pri realizácii zmienenej vyhlášky O úprave niektorých pomerov Cigánov. Pri predchádzajúcich postupoch dochádzalo často „k protiprávnym krokom“ /všetky vyhlášky slovenského štátu voči Rómom boli de iure i de facto protiprávne –pozn./ a Rómovia sa ohradzovali proti vyhánaniu z obcí, proti ich násilnému premiestňovaniu z obcí, pretože mnohí mali svoje stabilné povolania, diferenciačný proces v rómskom etniku tiež viedol k vzniku skupiny podnikateľov, vlastníkov pôdy a pod. Niektorí si dokonca zabezpečovali dobrozdania od obcí, dokonca od miestnej organizácie HSLS, ktoré vypovedali o tom, „že mali vždy správny pomer k štátu, vždy sa živilo poctivo, vykonávali svoje remeslá“.⁹⁰ Stále sa objavovali žiadosti o prepustenie Rómov z východoslovenských pracovných táborov, ktorých obce ale aj súkromní podnikatelia potrebovali na rôzne práce. Absurdné bolo, že aj Rómovia z Kapušian boli zaradení do pracovného tábora v Hanušovciach, hoci aj predtým pracovali presne u tej istej firmy, ktorá realizovala výstavbu spomínanej železničnej trate Prešov – Strážske.⁹¹

V roku 1944, napriek vývoju vojnovnej situácie, vydalo Ministerstvo vnútra nové pokyny na novelizáciu inkriminovanej vyhlášky a usmernilo obce, ako majú stále pokračovať pri sťahovaní Rómov na odlahlé, obcou vyznačené pozemky. Perzekúcia i priame vraždenie Rómov za skutočnú i domnelú účasť v Povstaní a pomoci partizánom sa stupňovala a my nepoznáme doteraz skutočnú bilanciu obetí zo strany Rómov na našom území počas vojny / v masových hrobách sa obeť často nedali identifikovať/⁹² Výskum v tomto smere sa doteraz ani seriózne nerealizoval /účasť Rómov v Povstaní, v čsl. armádnom zbore atď./ V kontexte našej témy, týkajúcej sa vývoja rómskych osád na Slovensku, s približujúcim sa frontom na východnom Slovensku a prepukajúcimi epidémiami v rómskych táboroch a osadách,⁹³ pribúdali zákazy opustenia osady a realizácie rôznych opatrení proti týfusom zamoreným osadám. V nariadení Ministerstva vnútra sa zdôrazňovalo, že „Cigánom malo byť uložené osobitným rozhodnutím sa podľa pokynov obecného predstavenstva, v presne určenej lehote, pred svedkami exekúcie“ /teda priamym donútením – pozn. aut./ „prestahovať sa zo zakázaného“ /teda terajšieho miesta – pozn. aut./ „na nové miesto, ktoré treba podľa rozhodnutia obce presne označiť“.⁹⁴ Zbúranie a odstránenie „cigánskeho“ domu, koliby, chatrče, zemnice aj s príslušenstvom a s tým súvisiace osobné plnenia sa mohlo majiteľovi, príslušnému Rómovi, nariadiť osobitným rozhodnutím. **Proti Rómom sa mohol použiť akýkoľvek donucovací prostriedok**, aby ich donútili odísť z pôvodného pozemku, kde dovtedy žili a aby ich presťahovali na miesto, ktoré im určili.⁹⁵ Nikto zatiaľ v slovenskej historiografii neskúmal rozsah postihu a dopad týchto opatrení na Rómov, nehovoriac už o pozemkovej reforme, realizovanej slovenským štátom na židovskej pôde a pridelovanej spoľahlivým a štátu verne oddaným občanom.⁹⁶

2.3. Povojnová pozemková reforma a aplikácia protirómskych opatrení

Dalo by sa predpokladať i očakávať, že po roku 1945 začal demokratizačný proces a náprava škôd a nepravostí spáchaných voči niektorým skupinám obyvateľstva. Uplatnenie princípu kolektívnej viny a pokračovanie v politike z vojnového obdobia len umocnilo zložité pomery predkomunistického intermezza a postihlo obyvateľov novými krivdami /v zmene vlastníctva a držby pôdy, odsunu a výmeny obyvateľstva, pozbavenia štátneho občianstva, volebného práva, svojvoľného zaradovania do pracovných táborov a i./ V rokoch 1945 – 1948 sa uskutočnili 3 etapy tretej pozemkovej reformy a priniesli rozsiahle zmeny v držbe i vlastníckych vzťahov k pôde. V 1. fáze išlo o zabratie pôdy pôvodným nemeckým a maďarským vlastníkom, ako aj Slovákom obvineným z kolaborácie s Nemeckom. Na základe rozhodnutia z 21.6. 1945 bola v rámci tejto etapy pozemkovej reformy nariadená konfiškácia poľnohospodárskeho majetku týchto osôb bez odškodnenia a bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť. Za osobu nemeckej alebo maďarskej národnosti bol pokladaný ten, kto sa od roku 1929 pri hociktorom sčítaní ľudu hlásil k nemeckej alebo maďarskej komunite, alebo ku skupine inej národnosti alebo bol členom politickej strany zloženej z osôb týchto národností. Išlo väčšinou o osoby, ktoré k 1. novembru 1938 prestali mať čsl. štátnu príslušnosť a vlastnili viac ako 50 ha pôdy. Súčasne sa rozhodlo, že na skonfiškovaný majetok si môžu uplatňovať majetkové práva všetky obce, družstvá a osoby slovenskej národnosti /v paragrafe 7/. Skonfiškovaná sa pôda v rozsahu 567 933 ha, z toho takmer 246 000 ha poľnohospodárskej pôdy. Vyhláška ministerstva financií zo dňa 22.6.1945 nariadila vinkuláciu majetku Nemcov a Maďarov uloženého do investícií, bankových účtov a depozitov. Skonfiškovaná pôda prechádzala pod správu Slovenského pozemkového fondu a pridelovala sa do súkromného vlastníctva bezzemkom a malým roľníkom, čo tvorilo vyše 66 percent skonfiškovanej pôdy. Dôrazne sa uplatňovala najmä konfiškácia maďarských, nemeckých veľkostatkárov, osôb odsúdených Ľudovým súdom. V tejto

1. etape pozemkovej reformy sa však okrem pozemkového vlastníctva Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov nenarušilo súkromné pozemkové vlastníctvo ostatných vlastníkov pôdy o väčšej výmere a tak tu existovalo stále 16 000 statkárov s výmerou pôdy každý nad 50 ha a desaťtisíce roľníkov /neskôr označovaných za kulakov/ so značnou výmerou pôdy /bežne aj 15 ha/⁹⁷

V druhej etape pozemkovej reformy na základe zákona z 11.júla 1947 sa prišlo k revízii pozemkovej

reformy z obdobia 1. ČSR a rozsah statkárskoho majetku sa obmedzil na 150 ha poľnohospodárskej pôdy a 250 ha celkovej pôdy. Zároveň sa začala aj konfiškácia cirkevnej pôdy v rozsahu 155 000 ha, čím došlo k porušeniu modu vivendi s Vatikánom. Obnovením občianskych práv osobám maďarskej národnosti v roku 1948 bola vyňatá pôda malých a stredných roľníkov maďarskej národnosti z konfiškácie. Na južnom prinavrátanom území bola však situácia veľmi komplikovaná a prídelci, kolonisti, dôverníci odmietali pridelené parcely obrábať, pokiaľ na ne nedostali právoplatné výmery, aj tak dochádzalo k nesprávnym či neúplným záznamom v pozemkovej knihe, dochádzalo k rozdeleniu pôdy už vtedy neidentifikovateľných vlastníkov /dnešné reštitučné nároky sú často nejasné aj vo vzťahu k pôde spadajúcej pod zábor a nepresne zaznamenanaj/. V tretej etape povojnovej pozemkovej reformy išlo o celkovú zmenu vlastníckych pomerov po prevzatí moci komunistami. Boli postihnutí majitelia poľnohospodárskych podnikov nad 50 ha a vlastníci pôdy bez ohľadu na jej veľkosť, ktorí na pôde nepracovali, ale ju prenajímali iným osobám. Parcelácia bola zastavená a nová štátna moc nepridelovala zabratú pôdu súkromne hospodáriacim roľníkom. Už vo februári 1949 bol prijatý zákon o JRD a zmena vlastníctva pôdy sa stala súčasťou socializácie a kolektivizácie, ktorá neustále prebiehala v rokoch 1949 – 1989.⁹⁸

Ako sa v tomto období vyrovnávala štátna moc s existenciou rómskych osád a vysokého počtu obyvateľov tejto „oblúbenej“ minority? Aj keď Rómovia mohli od nového štátneho zriadenia očakávať zmeny vo svojom postavení, novšie výskumy dokumentujú kontinuitu diskriminačných a perzekučných postupov, odmietanie ich rovnoprávnej akceptácie a štátna moc sa potýkala najviac s problémami, ako administratívno – represívne postupy na násilne začleňovanie Rómov do majoritnej spoločnosti zamaskovať. Do povojnového obdobia sa preniesli predvojnové a dokonca vojnové „novelizované“ vyhlášky, ktoré umožňovali postihovať nielen kočovných Rómov v intenciách zák. č. 117/1927 Zb. a jeho vykonávacieho nariadenia. Tak sa v praxi naďalej vydávali cigánske legitimácie, kočovnícke listy, uplatňovali sa predpisy o postrku do domovských obcí.

Expozitúra Povereníctva vnútra v Košiciach vydala 24. mája 1945 „upravenú“ vyhlášku z 20. apríla 1941, ktorá v paragrafe 2 prikazovala: *1/ V obciach, kde majú svoje obydlia pri verejných, štátnych a vicinálnych cestách majú sa odstrániť oddelene od obce, na mieste odľahlom a obcou vyznačenom*.⁹⁹ Jednotlivé zložky štátnej správy takticky lavírovali po odvolaniach a protestoch takto postihnutých Rómov, či obcí, do chotára ktorých mali byť Rómovia násilne premiestnení. Sami sa usvedčovali z protizákonných postupov, keď argumentovali „slušným“ spôsobom žijúcich rómskych hudobníkov v obci Beharovce pri pokuse vystahovať ich na hranice chotára Granč Petrovce, okres Levoča /pričom mala byť hranica chotára oddelená ostnatým drôtom/, pri pokusoch premiestniť Rómov z vlastných pozemkov v Lubiši, okres Humenné, Rómovia sa museli premiestniť v obci Močarmany, okres Prešov, boli vyhnaní z obce Richnava, okres Gelnica, kvôli stavbe závodu v Michalánoch sa ešte v 50. rokoch riešilo násilné premiestňovanie tábora v Ostrovanoch, okres Prešov.¹⁰⁰ Niektoré prípady presunu osady v povojnovom období /čo najďalej od obce, ku ktorej administratívne patrili aj viac než 100-150 rokov/ boli odhalené až pri prieskumoch v 50. rokoch, keď KNV vydávali zákazy na výstavbu domov v osadách, pokyny na umožnenie návratu Rómov do obcí, z ktorých boli vyhnaní a keď sa pripravoval celoštátny plán likvidácie najzaostalejších osád na Slovensku - Trstené pri Hornáde, Rybník, Batizovce,, Spišské Bystré, Holomnica, Toporec, Rakúsy, Kecerovské Pekľany, Kechnec, Turňa nad Bodvou, Nižný Medzev, Moldava nad Bodvou, Slanec, Trebišov a i.¹⁰¹ A to sú len prípady zistené na východnom Slovensku s najvyšším počtom rómskych obyvateľov a najväčším počtom osád. Tak sa aj v povojnovom období Rómovia ocitali na tých pozemkoch, kam ich štátna správa umiestnila, pričom sa dodnes nevie, v kolkých prípadoch sa to stalo. Spôsob evidencie pozemkovo-vlastníckych vzťahov zavedený za socializmu a jeho postupné preskúmanie / i výskum priamo v obciach/, by mali priniesť odpovede aj na tieto otázky.¹⁰²

3. Socialistické vlastnícke vzťahy k pôde a zavedenie nových evidenčných postupov

Po druhej svetovej vojne sa uskutočnili rozsiahle zmeny vo vlastníctve i držbe pôdy /povojnová pozemková reforma, osídľovanie pohraničia, zakladanie štátnych majetkov a JRD/, čím vznikali nové užívacie inštitúty k pôde, ktoré sa dotýkali asi 6 mil. ha pôdy v celom štáte. Z pohľadu výstavby socialistického štátu sa vynorila potreba budovania novej evidencie pôdy. Verejné **pozemkové knihy** a **pozemkový kataster** strácali charakter univerzálnej evidencie a prehľadu nehnuteľného majetku /podľa týchto predstáv – pozn./ Vznikajúci inštitút **družstevného užívania pôdy** a **práva náhradného užívania pôdy /štátom, družstvom/** potláčali do pozadia vlastnícke práva predovšetkým k pôde. V oblasti evidovania súkromného majetku občanov, najmä pôdy, sa pozemková kniha pokladala za nástroj súkromnovlastníckych tendencií u občanov. Občiansky zákonník a v ňom obsiahnutý zák. č. 141/1950 Zb. narušil **princíp konštitutívnosti** pozemkových kníh tým, že podľa novej úpravy vlastnícke právo k nehnuteľnosti nevzniklo zápisom /vkladom/ do pozemkovej knihy, ale okamihom registrácie príslušnej zmluvy alebo nadobudnutím právoplatnosti rozhodnutia príslušného štátneho orgánu. Dovtedy najvýznamnejší princíp zápisu do pozemkovej knihy sa zmenil len na **princíp deklaratórny, evidenčný**.¹⁰³ Na začiatku

socializácie poľnohospodárstva sa väčší dôraz kládol na **evidovanie užívacích vzťahov k pôde** a evidencia vlastníckych práv /predtým súkromných / stratila svoj prioritný význam. Keďže štát upustil od pozemkových daní zo štátnych a družstevných pozemkov, aj **pozemkový kataster** ustúpil do pozadia.

Potreba budovania novej evidencie pôdy z pohľadu socialistického štátu bola nastolená na X. zjazde KSČ v roku 1954, kedy prijatá smernica ukladala do konca roku 1954 dokončiť založenie evidenčných listov na miestnych národných výboroch a viesť ich v súlade so skutočnosťou /teda podľa užívacích inštitútov/. Do marca 1955 mala sa zabezpečiť v obciach, okresoch atď. evidencia všetkých poľnohospodárskych pozemkov, ich výmery, spôsob obrábania na základe údajov pozemkového katastra /hoci ten sa už poriadne nevedel od zač. 50. rokov/. Zjazd KSČ určil v rokoch 1955 - 1958 zabezpečiť evidenciu poľnohospodárskej pôdy podľa jednotlivých sektorov a poľnohospodárskych závodov v obciach a na jej základe založiť **novú, presnú evidenciu pôdy** a udržiavať ju¹⁰⁴ v súlade so skutočným stavom. V 2. polovici 50. rokov sa založila tzv. **jednotná evidencia pôdy /JEP/**, ktorej vedením boli poverené **orgány geodézie a MNV**. V novej evidencii sa sledovanie pozemkov a iných nehnuteľností orientovalo podľa **vzťahov faktického užívania** bez evidovania vlastníckych práv k nehnuteľnostiam. JEP upravovali iba interné normatívne inštrukcie uzneseniami vlády.¹⁰⁵ Aj JEP vychádzala z pozemkového katastra, pretože sa skladala z **meračského operátu /mapy/**, **písomného operátu /súpisov parciel, evidenčných listov, registrov/**. Mapy JEP mali zachytiť a vykazovať skutočný stav hraníc pozemkov, budov s označením parcelného čísla. Najdôležitejšou súčasťou tejto evidencie boli **evidenčné listy o každom užívateľovi**. Za určité obdobie, k určitým termínom sa na MNV i geodézii pre potreby štátnych orgánov spracovávali **súhrnné výkazy a prehľady o pôde**.¹⁰⁶

V priebehu budovania JEP sa ukázalo, že napriek tomu, že štátny sektor v roku 1960 bol vlastníkom už 67,5 percent pôdy, nová evidencia nehnuteľností si vyžadovala zaobranie sa nielen vzťahmi faktického užívania pôdy, ale aj naďalej existujúcimi a právom chránenými /súkromnými/ vlastníckymi vzťahmi /vyberanie pôdy, vyvlastňovanie na rôzne účely a pod./. Preto od 1. apríla 1964 sa prikróčilo k budovaniu **novej jednotnej evidencie nehnuteľností**, a to na základe zák. č. 22/1964 Zb. o evidencii nehnuteľností, vyhlášky č. 23/1964 Zb. o vykonaní zákona o evidencii nehnuteľností a v znení vyhlášky č. 133/1965 Zb.¹⁰⁷ Operáty evidencie nehnuteľností viedli ďalej orgány geodézie v rámci okresu a okrem toho každý MNV viedol v odpise najdôležitejšie **mapové i písomné operáty** pre potreby obce. Evidencia **dávala, resp. mala dávať !** prehľad o všetkých právnych vzťahoch k pôde a k ostatným nehnuteľnostiam, predovšetkým o vlastníckych vzťahoch celospoločenského a osobného charakteru i o niektorých pozemkovoprávných inštitútoch. Odlišnosti od predchádzajúcej evidencie spočívali v tom, že pri dožívajúcom súkromnom vlastníctve sa už podrobne neevidovali právne vzťahy, ak pôda alebo stavba bola využívaná spoločensky /štátnou socialistickou poľnohospodárskou organizáciou alebo JRD/.

Uvedený zákon č. 22/1964 Zb. určil v **evidencii nehnuteľností** vyznačovať všetky nehnuteľnosti s uvedením pozemkov /kultúr/, výmery a spôsoby užívania, vlastnícke vzťahy, správu národného majetku, právo osobného užívania pozemkov, obmedzenie vlastníckych práv a ďalšie skutočnosti.¹⁰⁸ V paragrafe 4 odst. 1 uložil zákon **orgánom geodézie povinnosť sústavne udržiavať súlad mapových operátov, evidencie nehnuteľností so skutočným stavom v prírode!**, a to na základe ohlásených zmien, miestneho vyšetrenia prípadne merania za súčinnosti vlastníkov a užívateľov. Tí boli povinní všetky zmeny hlásiť do 15 dní príslušnému MNV, ktorý pre svoju potrebu takisto udržiaval časti operátov evidencie nehnuteľností a po miestnom konaní vyšetrenia stavu oznámiť geodézii zistené zmeny takisto v lehote 15 dní. Strediská geodézie vykonávali všetky zápisy /podobne ako MNV/ **z úradnej povinnosti**, vyplývajúcej zo zákona a takisto z úradnej povinnosti mali každoročne vyšetriť nahlásené i inak zistené zmeny vo výmere, využívaní nehnuteľností. Avšak skutočnosť, že od začiatku roku 1951 mal **zápis do pozemkovej knihy**, alebo **do novej evidencie nehnuteľností** už iba **deklaratórny /evidenčný/ charakter**, nové právne vzťahy k nehnuteľnostiam sa do **pozemkových kníh** ani nezapisovali,¹⁰⁹ preto **list vlastníctva** k pozemku, ako najdôležitejšia časť písomných operátov v evidencii nehnuteľností chýbala mnohým reštituentom a komplikovala situáciu a postup orgánov pri identifikácii skutočných vlastníkov pozemkov jednotlivcov i kolektívnych vlastníkov pozemkov od začiatku 90. rokov.¹¹⁰

3.1. Vývoj rómskych osád v období výstavby socializmu

Zo všetkých údajov doteraz zistených a uvedených vyplýva, že rómske osady /kolónie, tábory/ vnímané ako súbor, zhluk chatrčí, domčekov, v minulosti zemníci či dokonca provizórnych kolíb, pozostávajúcich z niekoľkých ale postupne aj desiatok, stoviek takýchto obydlí, vznikajúcich na okraji majoritnej dediny, oddelene od „gadžov“, sa na Slovensku utvárali kontinuitne niekoľko storočí na základe povolení feudálov, miest a obcí, na základe nariadení panovníkov a ďalších najvyšších orgánov štátu, v konečnom dôsledku v intenciách represívnych a protizákonných postupov vojnových ale aj povojnových opatrení väčšinou rezortu bezpečnosti /vnútra/. **Viedli sa evidencie o počtoch Rómov, ich domovskej príslušnosti, to znamená, že kompetentné obecné i druhostupňové orgány mali informácie na akej pôde, na**

ktorých pozemkoch sa Rómovia smeli či dokonca museli usadzovať. Aj v povojnovom období sa orgány rezortu vnútra a potom najvyššie stranické orgány usilovali o novelizáciu zák. č. 117/1927 Zb. O potulných Cigánoch, alebo o prijatie novej legislatívnej úpravy, ktorá by donútila usadiť sa posledné kočujúce skupiny na našom území. Vyvrcholením týchto snáh bolo napokon prijatie zák. č. 74/1958 Zb. O trvalom usídení kočujúcich osôb a vykonanie súpisu kočujúcich a polokočujúcich osôb v dňoch 3.-6. februára 1959.

Na začiatku 50. rokov, keď sa začali diskusie a rodili sa koncepcie o riešení tzv. cigánskej otázky, si kompetentné orgány boli dobre vedomé nezákonných protirómskych postupov pri vytlačaní Rómov zo sociálno-ekonomického systému povojnových lokalít a regiónov, pri násilnom zaradovaní do pracovných táborov ako údajných „asociálov“ a ďalšom vyhánaní z pôvodných obcí a osád.¹¹¹ Celoštátny súpis uskutočnený v roku 1947 potvrdil, že tisíce Rómov spontánne odchádzali do Čiech za prácou a pre odstraňovanie vojnových škôd v najväčších priemyselných mestách boli nepostrádateľnými pracovnými silami. Mnohí sa brigádnickou prácou, aj na základe náborov, snažili zarobiť čo najviac peňazí, aby po návrate na Slovensko mohli sami riešiť svoj bytový problém a mohli odísť z osady.

KNV vydávali zákazy na ďalšiu výstavbu v rómskych osadách a pokyny obciam na umožnenie návratu Rómov do pôvodných sídiel či medzi ostatných obyvateľov v obci. Otázka rómskych osád sa pre nový režim stávala otázkou politickou, neskôr aj hygienicko-zdravotnou. Pre odpor občanov i MNV Rómovia sami nemohli naplniť svoje práva pri riešení svojich problémov. V polovici 50. rokov stranické a štátne orgány Prešovského kraja presadili opakovanie obnovy vojnových škôd najviac zničených a vojnou poškodených obcí a domov pod názvom „Akcia P“ /pôvodne sa proces odstraňovania vojnových škôd na základe zákona o stavebnej obnove z roku 1946 v réžii Povereníctva techniky a v rukách Demokratickej strany ukončil na zač. 50. rokov/. Do „Akcii P“ bolo zaradených aj vyše 150 Rómov, ale nemohli dostať štátny príspevok, štátom zaručenú pôžičku, pretože aj napriek tomu, že si zaobstarali stavebný pozemok v obci, stavebný materiál, príslušný MNV pre odpor ostatných občanov nepotvrdil kúpnopredajnú zmluvu na pozemok a znemožnil tak výstavbu.¹¹² Pritom vo viacerých obciach v tomto regióne sa domy stavali ešte z nepálených tehál, ktoré roľníkom vyrábali Rómovia. Rozdiely medzi jednotlivými regiónmi, obcami vo vzťahu k Rómom od skončenia vojny viedli aj k rozdielnej životnej úrovni v nich, možnostiam integrácie Rómov v príslušnej obci alebo naopak ešte väčšej segregácii a izolácii.

Vývoj situácie od zač. 50. rokov naznačoval, že na riešení tzv. cigánskej otázky sa výraznou mierou bude musieť podieľať štát, lebo nerovnoprávne postavenie Rómov v spoločnosti, hoci maskované, neumožnilo im samostatne riešiť základné otázky existencie svojej rodiny, vrátane bývania /podniky síce v nábore lákali Rómov na práce, ale nemali úmysel prideliť im byty, ako si to predstavovali slovenské štátne orgány/. Prirodzeným populačným prírastkom sa osady zahusťovali a preludňovali, aj keď do Čiech odišli natrvalo i sezónne tisíce a tisíce Rómov. Otázkou mimoriadne akútnou sa predovšetkým pre rezort zdravotníctva stalo dôkladné zmapovanie situácie v rómskych osadách po prepuknutí niektorých epidémií a zvýšenej dojčenskej úmrtnosti vo viacerých okresoch. V lete 1955 začali orgány hygienicko-epidemiologickej služby vykonávať prieskumy v izolovaných rómskych osadách. Zistené katastrofálne pomery v 80 percentách prípadov rómskych „domov“ už neopraviteľných, v 85 percentách použitá hlina ako stavebný materiál s podlahou tiež len z udupanej hlíny, hygienicky nevyhovujúce zásobovanie pitnou vodou, absentovali sociálne zariadenia, odpadové jamy, prístupové cesty a pod. Povereníctvo zdravotníctva navrhovalo postupne likvidovať osady, predstavujúce otvorený hygienický problém a v súvislosti s tým riešiť prednostne bytovú výstavbu v obciach, pri ktorých sa tieto izolované osady nachádzali. Treba zdôrazniť, že ani jedna z osád, a to v žiadnom archívnom prameni z obdobia socializmu a realizovaných programoch ich likvidácie, nebola pokladaná a označená ako nelegálna, ale ako odstrašujúci dôsledok páchaných krívd na Rómoch bývalými režimami /socialistický štát nevnímal svoju politiku ako páchanie nových krívd a manipulovanie týmto etnikom - pozn./ . Z hygienického hľadiska mala byť každá „bytová jednotka“ v osade demolovaná na znemožnenie pretrvávania tohto kritického stavu, keď hrozili prípady, že by chatrče pri potenciálnych prírodných katastrofách - závaloch pri povodniach, zrútení pri víchriciach , priamo ohrozovali životy ich majiteľov a obyvateľov.

Počet osád zistených na Slovensku uvádza nasledujúca tabuľka:

kraj	počet osád	počet obyvateľov	počet domkov
Bratislava	167	12 472	1 933
Nitra	125	8 762	1 100
Banská Bystrica	327	19 983	3 468
Žilina	93	2 617	488

Košice	275	29 264	4 464
Prešov	317	22 937	3 473
Vysoké Tatry	1	57	9
Slovensko spolu	1 305	95 092	14 935

Neuvádzali sa všetky obce, kde Rómovia žili, aj tak je pokles oproti roku 1924 zrejmy /vtedy boli spísaní v 1709 obciach a mestách/.¹¹³ Z tabuľky je zjavné, že v 50. rokoch sa v 1 305 rómskych osadách /mimo obcí/ v 14 935 „domkoch“ tiesnilo 95 092 obyvateľov.

Z kontextu predchádzajúcej časti vieme, že práve v dôsledku smernice X. zjazdu KSČ z roku 1954 zavádzal sa systém jednotnej evidencie pôdy /JEP/, ktorý evidoval užívateľské práva k pôde na **úradoch geodézie a MNV**. Takže tieto orgány **vedeli a mali vedieť**, na akých pozemkoch sa inkriminované osady nachádzajú. Fondy v oblastných archívoch dokumentujú, že v polovici 50. rokov sa v nadväznosti na rezort zdravotníctva opakovane z podnetu Zboru povereníkov, jednotlivých KNV realizovali nové a podrobné prieskumy rómskych osád, ktoré zisťovali lokalizáciu osady /teda vzdialenosť od obce/, počet obyvateľov a jeho rozvrstvenie, počet a stav domov, stav sociálnych zariadení, zdroj pitnej vody, prístupové cesty a návrhy na riešenie situácie konkrétnej osady /prestavba alebo likvidácia/.¹¹⁴

Rómskou problematikou sa na svojom zasadnutí dňa 18. septembra 1956 zaoberal Zbor povereníkov a prijal uznesením č. 39 „Opatrenia na intenzívnejšie začleňovanie obyvateľov cigánskeho pôvodu do hospodárskeho a kultúrneho života“. Jedným z nich malo byť zvyšovanie bytovej kultúry a postupné likvidovanie zaostalých rómskych osád. Oblastná správa pre bytovú a občiansku výstavbu /OSBOV/ v intenciách uznesenia Zboru povereníkov vypracovala návrh opatrení na postupnú likvidáciu rómskych osád. Znovu sa v praxi potvrdzovali poznatky štátnych orgánov o množstve prekážok zo strany občanov i miestnych úradov voči rómskym stavebníkom už od skončenia vojny - odpor obyvateľov, neochota predať stavebný pozemok, vysoké ceny pozemkov, ale aj neschopnosť Rómov riešiť bytový problém vlastnými silami, dochádzalo k výstavbe novej osady na inom mieste, pričom sa staré osady ďalej rozširovali a zahusťovali.

Pri posudzovaní reálneho stavu v osadách sa ukazovalo, že to bude otázka dlhodobá, nebude ju možné vyriešiť nejakou nárazovou akciou /aj keď vznikali projekty na okamžitú výstavbu domov pre Rómov/. Úroveň obyvateľov, stav osád v jednotlivých oblastiach a lokalitách Slovenska dosiahli rôzny stupeň, aj úroveň jednotlivých regiónov a v nich pracovné a iné možnosti neboli na rovnakom stupni. To potvrdili už predtým rôzne zisťovania štátnych orgánov o začleňovaní Rómov do spoločnosti - vyspelejšie regióny a lokality s dostatkom pracovných príležitostí, nižší podiel Rómov v nich a lepšia vzájomná komunikácia uľahčovali a urýchlňovali integráciu Rómov do majoritnej spoločnosti. Naopak kumulovanie Rómov priamo retardačne pôsobilo na rozvoj niektorých oblastí, najmä v niektorých okresoch južného Slovenska a v bývalých krajoch Košickom a Prešovskom, kde celková zaostalosť, hospodárska nerozvinutosť, nedostatok pracovných príležitostí, nemožnosť riešiť základné existenčné potreby naznačovali, že likvidácia zaostalých a nevyhovujúcich rómskych osád potrvá niekoľko desaťročí. Napokon **program likvidácie rómskych osád realizovaný komunistickým režimom neskončil do konca existencie totality u nás**.

Podľa spracovaného programu OSBOVu sa bytová otázka rómskych obyvateľov z nevyhovujúcich osád mala riešiť cestou ich **individuálnej bytovej výstavby** /jej všemožnou podporou vrátane štátnych príspevkov/, **v rámci štátnej bytovej výstavby** /pridelovaním najmä podnikových bytov svojim zamestnancom/, **osídľovaním pohraničia** /po zistení pracovných možností snažiť sa zabezpečiť ubytovanie a umožniť presídlenie celých rodín/, **náborom do baní** /takisto s riešením pridelenia bytu pre pracovníka a jeho rodinu/.¹¹⁵ V intenciách tohto programu mali jednotlivé okresy spracovať harmonogramy likvidácie najzaostalejších osád a riešiť okamžité, hlavne hygienicko- zdravotnícke opatrenia v nich. 50. roky boli na Slovensku obdobím násilnej kolektivizácie a socializácie dediny, dejiskom obrovského výskytu rôznych foriem tbc a iných epidémií, bez vybudovanej infraštruktúry a prebiehajúcou elektrifikáciou, s vysokou dochádzkou za prácou z mnohých regiónov. Preto plány na likvidáciu zaostalých a izolovaných osád sa sotva koncipovali, populačné prírastky ešte zhoršili situáciu a do kategórie zaostalých osád sa preradili aj obydlia na okrajoch dedín s rastúcou ďalšou preľudnenosťou.

Po roku 1958, jednak v dôsledku XI. zjazdu KSČ a vyhlásenia vybudovania základov socializmu u nás spolu s prijatím socialistickej ústavy, no najmä v intenciách uznesenia ÚV KSČ z 8. apríla 1958 „**O práci medzi cigánskym obyvateľstvom**“ a následne prijatým zák. č. 74/1958 Zb. „**O trvalom usídlení**“

kočujúcich osôb“, začala intenzívna násilná asimilácia Rómov /do roku 1970/ a inštitucionalizácia riešenia tzv. cigánskej otázky u nás, ktorá skončila až v apríli 1991 zrušením Komisie vlády pre otázky cigánskych obyvateľov. Treba uviesť, že okresné a krajské komisie pre riešenie otázok cigánskych obyvateľov, ktoré vznikali v intenciách uznesení z roku 1958 opakovane zisťovali počty rómskych obyvateľov v obciach, osadách, rozpracovávali plány na ich likvidáciu a mali presnejšie informácie než celoštátne orgány, keď v roku 1960 došlo k územnej reorganizácii štátu a vznikli nové kraje. Napríklad Komisia Vsl. krajského národného výboru musela po roku 1960 znovu zisťovať a overovať informácie, ktoré predtým už poznali orgány bývalých krajov Prešovského a Košického, podobne ako v novovytvorenom Stredoslovenskom kraji, kde najvyšší výskyt osád bol v južnej časti bývalého Banskobystrického kraja. Odvtedy prebiehal neustály proces overovania údajov v krajoch, tvorba neustále nových koncepcií riešenia tzv. cigánskej otázky a otázky likvidácie zostalých rómskych osád, overovanie a vypracovávanie nových informácií o stave v okresoch, krajoch / odlišovali sa napríklad údaje o osobitných osadách a informácie o všetkých obciach, kde Rómovia žili/.¹¹⁶

Omnoho väčšie problémy vznikali pri tvorbe celoštátneho orgánu, ktorý mal byť kompetentný a zodpovedný za „komplexné“ riešenie tzv. cigánskej otázky. Problém nastal s inštaláciou a zabezpečením etablovania sa celoštátneho orgánu zodpovedného za fungovanie prijímaných opatrení v praxi a vybaveným dostatočnými kompetenciami. Bohužiaľ tie chýbali, komisia vznikla pri rezorte školstva, ekonomická úroveň vtedajšej spoločnosti neumožňovalo „velkoryso“ podľa projektov vtedajších protagonistov komunistického režimu riešiť také základné otázky ako je zabezpečenie slušného bývania. Direktívnymi príkazmi sa síce v rokoch 1958 – 1960 prideliť byty zo štátnej a podnikovej bytovej výstavby asi 600 rodinám, približne 500 rodín si postavilo „nové domy“, väčšinou opäť v osadách kvôli známym prekážkam zo strany majority. Empirické výskumy v osadách východného Slovenska, ktoré realizovala M. Húbschmannová, zaznamenali dokonca priame útoky a likvidáciu domu rómskeho občana postaveného v obci.¹¹⁷ Ťažisko riešenia bytových problémov rómskych obyvateľov a likvidácie osád i chatrčí sa presúvalo na štát a to, čo si Rómovia mohli riešiť sami pri existencii tolerancie a akceptácie ich odlišnosti musel nahrádzať štát paternalistickými opatreniami, posilňujúcimi laxný i otvorený odpor voči tejto minorite. V socialistickom režime nebolo jednoduché získať byt, často sa čakalo v poradovníkoch celé roky na jeho prídelenie alebo na umožnenie výstavby domu svojpomocne za účasti celej rodiny a príbuzenstva, preto direktívne riešenia a uprednostňovanie rómskych obyvateľov v pridelení bytov /aj tam, kde si boli schopní sami riešiť svoju bytovú situáciu/ a nerešpektovanie ich rodinno-rodovej identifikácie pri tvorbe osobitných sídlisk viedli v budúcnosti ku katastrofálnym dôsledkom.

Pre komunistický režim boli podstatné čísla, počty zlikvidovaných, vykúpených chatrčí a osád. Program riešenia bytovej otázky Rómov za socializmu možno označiť za odpočet zbúraných, zlikvidovaných chatrčí, násilného presunu množstva rodín do úplne cudzieho prostredia a následnej devastácie pridelených bytov, domov i celých sídlisk. Už predchádzajúce celoštátne a neskôr znova a znova opakované prieskumy, previerky v okresoch potvrdili, že najviac osád a v nich žijúcich rómskych obyvateľov sa nachádzalo na území Východoslovenského a južných okresoch bývalého Banskobystrického kraja.. Nedostatok pracovných príležitostí a vysoká dochádzka za prácou z týchto regiónov /aj keď v samotných Košiciach najprv na stavbe HUKA a neskôr VSŽ pracovali na všetkých výkopových a stavebných prácach skoro sami Rómovia, mesto prijímalo opatrenia, aby sa tu neusadzovali a likvidovali sa chatrče v Táboch / zrodila sa koncepcia rozptylu a odchodu Rómov z miest ich silnej koncentrácie. Rozpracovaná a schválená bola uznesením vlády č. 502/1965, na základe ktorého sa prijímali zásady výkupu rómskych chatrčí a ich následnej likvidácie, určili družobné okresy na presun Rómov bez rešpektovania rodinných väzieb a iných vzťahov k pôvodnej lokalite. V celoštátnom meradle koncepcia krachla v priebehu troch rokov, aj keď slovenské orgány a vytvorená Komisia vlády pre otázky cigánskych obyvateľov /vznikla už v januári 1966 pri SNR/ od 1. januára 1969 po úprave federácie, sa zúfalo snažili pokračovať v plánovaných zámeroch. Kto raz preštuduje kompletný fond Komisie /zanikla až v apríli 1991/ zistí, aké pokyny na riešenie otázok likvidácie osád, aké koncepcie pre Východoslovenský kraj osobitne prijímala, dozvie sa o riešení sídliska na Dúžavskej ceste v Rimavskej Sobote i zákaze ďalšej sídliskovej výstavby pre Rómov! /ako Luník IX v Košiciach/ a môže spočítať každoročné výdavky na riešenie tzv. cigánskej otázky. Komisia každoročne predkladala svoj prehľad o plnení úloh a o stave v riešení jednotlivých oblastí problematiky /veľká časť tohto materiálu v 22 kartónoch. sa nachádza v archíve InfoRomy/. Keďže v koncepcii riešenia tzv. cigánskej otázky v roku 1965 bola na prvom mieste otázka bytová, to znamená cieľená likvidácia osád, chatrčí, obce, okresy a jednotlivé komisie mali prehľady, plány a výsledky odstraňovania týchto „nelegálnych“ obydlí, ktoré boli riadne evidované, očíslované a spočítavané nielen pre potreby evidencie MNV, komisií, ale aj v cenoch 1970, 1980.¹¹⁸ Pre potreby Vládneho výboru sa opakovane v rokoch 1966-1968 zisťovali štatistické údaje o Rómoch v celom Československu, aj keď samotné štatistické pramene potvrdzujú, že bilancie nie sú úplne presné.

Všimneme si problematiku bývania Rómov na Slovensku v roku 1967, keď vrcholila koncepcia rozptylu a

odsunu z miest ich silnej koncentrácie. 21 868 bytov obývalo 27 961 rodín, celkový počet Rómov na Slovensku predstavoval 164 526 osôb. Vykázaných bolo 902 rómskych osád, v nich žilo 13 627 rodín v 10 620 „bytoch“. Teda polovica Rómov na Slovensku žila v rómskych osadách - 80 029 osôb. Počet chatrčí tvoril 8 587 a v nich žilo 10 598 rodín s počtom 64 096 osôb. Počet hygienicky a inak nevyhovujúcich bytov tvoril 9 862, v ktorých žilo 12 407 rodín s počtom 72 326 osôb. V tomto roku bolo zlikvidovaných 1 615 chatrčí, 1 415 nehygienických bytov a prideliť sa 1002 bytov rómskym rodinám.¹¹⁹ Napriek tomu, že samotní Rómovia odchádzali za prácou a bývaním do miest, presťahovali sa do Čiech, ešte desaťtisíce osôb zostávali v osadách, vykazovali sa zaostalejšie a ťažko adaptabilné rodiny a po realizácii zák. č. 74/1958 „O trvalom usídlení kočujúcich osôb“, demontovaní kolies a odobratí koní, vykázaných 11 620 „kočujúcich“ osôb kuriózne ešte bývalo v maringotkách i odstavených a vyradených starých železničných vagónoch.

Za jeden rok vzrástol počet bytov na 23 569 a počet rodín v nich na 28 280. Okrem bytov hygienicky a inak nevyhovujúcich /10 530 s 13 386 rodinami - byty IV. kategórie v mestách/ zostával stále problém vysoký počet bytov v chatrčiach /v osadách/ - 7 886 na Slovensku, z toho na východnom 4 858. Z 10 065 rodín v chatrčiach žilo 6 081 rómskych rodín v chatrčiach v osadách na východnom Slovensku. Zo 60 238 osôb žijúcich v chatrčiach pripadlo 37 045 Rómov na východné Slovensko. Samozrejme, že preľudnenosť v chatrčiach, výstavba väčšinou opäť v osadách, ak Róm nezískal povolenie na stavbu v obci, a zahusťovanie priestoru v osadách prinášali so sebou množstvo negatívnych, hlavne zdravotných a hygienických problémov.¹²⁰ V roku 1968 žili Rómovia celkovo v 1 603 obciach na Slovensku, na východnom Slovensku v 643, kým na Slovensku obce s rómskym obyvateľstvom tvorili 51,5 percentný podiel, na východnom Slovensku v 56 percentách obcí žilo 88 943 Rómov, čo predstavovalo viac než polovicu Rómov, žijúcich na Slovensku. Táto koncentrácia sa udržiavala a zvyšovala, napriek odchodu i organizovaným náborom a rozptylom.¹²¹ V tom čase sa na Slovensku realizovali aj mnohé prieskumy poslancov SNR, ktorí odhaľovali katastrofálne, nehygienické prostredie v osadách, vysokú chorobnosť tam žijúcich Rómov.¹²² Očakávala sa väčšia aktivita od vzniknutého Zväzu Cigánov - Rómov.

Bez vedomia neakceptovanej minority boli v cenzech osobitne Rómovia označovaní a osobitne spracované štatistické a demografické údaje, aj keď sa im vyčítala odlišnosť od súpisov z rokov 1966-1968 a údajný veľký únik informácií. Neskoršie demografické analýzy i pravidelné sledovanie konkrétnych údajov o Rómoch komisiami tento názor nepotvrdili. Podľa censu z roku 1970 sa bytová situácia rómskeho etnika nijako nezlepšovala, prevládali byty na vidieku, pozostávajúce často len z jednej izby či obývanej kuchyne - spolu 3 715, z toho 3 540 malo kuchyňu a izbu /len 2 734 bytov Rómov na celom Slovensku malo 3 a viac izieb, väčšinou v mestách/, bytov označených v rodinnom domčeku, poľnohospodárskej usadlosti bolo 18 725 a v provizórnych stavbách 919. Ubytovanie mimo bytov tvorilo 477 prípadov a myslelo sa tým ubytovanie v núdzovom obydlí, núdzové ubytovanie na pracovisku, v maringotke. V tomto cenze sa pojmy osada, chatrče nepoužívali, zaviedli sa provizórne stavby a pod.¹²⁴

Keďže v 70. rokoch sa zintenzívnila bytová výstavba a Komisia vlády pre otázky cigánskych obyvateľov určovala kvóty na likvidáciu chatrčí a osád, výsledky censu z roku 1980 vyzneli priaznivejšie aj vo vzťahu k bytovej situácii Rómov. Stále väčšina Rómov bývala na vidieku, v osadách v 68 percentách rodinných „domkov“, len 30,8 percent Rómov žilo v bytových domoch a 1,2 percenta v iných priestoroch. U rómskej populácie sa 18 percent „bytov“ postavilo práve v desaťročí 1970-1980. Mladší bytový fond Rómov na Slovensku sa ale neodrážal v jeho kvalite. Od začiatku realizácie uznesenia vlády 502/1965, keď prioritnou otázkou bolo riešenie likvidácie osád a s tým súvisiacich bytových otázok, mnoho vtedy začatých a rozostavaných domov zostalo nedokončených a schátralo späť na chatrč, obývanú viacpočetnými i viacgeneračnými rodinami. V mestách bývali Rómovia v starších bytoch a horšej kvality. Pretrvávali byty menšie z hľadiska plošného i počtu obytných miestností, aj keď sa tu tiež situácia zlepšila a priemerná veľkosť bytu v m² obytnej plochy bola u Rómov v roku 1980 37,4 m² / od roku 1970 sa zvýšila z 29,6 m²/. Oproti roku 1970 sa znížil podiel Rómov obývajúcich iba jednu miestnosť z 58,6 percent na 36,3 percenta. Napriek tomu technické parametre bytov zostávali nevyhovujúce, lebo Rómovia bývali v individuálnych obydlíach a navyše stále v kolóniách, osadách. 59 percent rómskych bytov bolo zaradených do IV. kategórie, takisto bola vysoká preľudnenosť na 1 m² obytnej plochy pripadajúcej na jednu osobu v 66,6 percentách prípadov. Bolo by možné uvádzať ďalšie nepriaznivé ukazovatele, ktoré sa dosiahli pri riešení bytového problému rómskych obyvateľov a likvidovaní izolovaných a zaostalých rómskych osád.¹²⁴

Program likvidácie osád, chatrčí a riešenia bytového problému Rómov spracovaný na konci 50. rokov a intenzívnejšie riešený od začiatku 60. rokov /po XI. zjazde KSČ/ prebiehal až do konca existencie bývalého režimu, bol pravidelne sledovaný, vyhodnocovaný. Najlepší obraz nám poskytne ukážka z každoročného materiálu spracovaného Komisiou vlády pre otázky cigánskych obyvateľov. Citácia je z materiálu hodnotiaceho rok 1987 /prameň z posledného zasadnutia Komisie sa mi nepodarilo získať/. „Aktivita

národných výborov v **likvidácii cigánskych chatrčí a osád** /zvýraznené v texte - pozn./ nezodpovedá úlohám, ktoré boli stanovené do roku 1990. V roku 1987 národné výbory likvidovali 12 cigánskych osád / v roku 1986 15/, čím sa ich počet znížil na 292, z toho vo Východoslovenskom kraji na 238. Počet chatrčí poklesol z 2 365 na 2 133, t.j. o 232, z toho v Západoslovenskom kraji o 26, Stredoslovenskom o 37 a vo Východoslovenskom kraji o 169. Počet cigánskych rodín bývajúcich v chatrčiach sa v roku 1987 v porovnaní s rokom 1986 znížil z 2 978 na 2 766, t.j. o 212 a počet obyvateľov žijúcich v chatrčiach zo 16 972 na 16 133, t.j. o 839. Počet rodín pripadajúcich na jednu chatrč zostal na predchádzajúcej úrovni /1,3/, ale v Západoslovenskom kraji sa zvýšil /na 1,5/. V roku 1987 získalo riadne byty 1914 cigánskych rodín, čo je o 484 viac ako v roku 1986. Zatiaľ čo počet bytov získaných cigánskymi rodinami v Bratislave a Západoslovenskom kraji sa znížil o 15 resp. 26, v Stredoslovenskom kraji došlo k zvýšeniu o 295 a vo Východoslovenskom o 230 bytov. Z uvedených 1 914 bytov získaných cigánskymi rodinami v roku 1987, si 269 rodín kúpilo staršie rodinné domy /v porovnaní s rokom 1986 viac o 17 rodín/, 197 rodín ukončilo výstavbu rodinného domu /viac o 46/, komunálne byty získalo 921 rodín /viac o 297/ a družstevné byty 527 rodín /viac o 124/. Z 820 rozostavaných rodinných domov bolo v roku 1987 dokončených 197. V roku 1987 požiadalo o stavebné povolenie 232 cigánskych obyvateľov, čo je v porovnaní s predchádzajúcim rokom menej o 67, vydaných bolo 171 povolení.¹²⁵

Súhrn uvedených ukazovateľov sumarizuje nasledujúca tabuľka v poznámkach.¹²⁶ Z citovaného materiálu si možno vytvoriť predstavu, aké rôzne formy využíval bývalý režim na riešenie likvidácie nežiadúcich rómskych osád. Avšak vysoká koncentrácia a najväčších rómskych sústreďení práve v oblastiach s nedostatkom pracovných príležitostí a existenčných možností pre početné a pribúdajúce rodiny, viedla v mnohých obciach a osadách k zhoršeniu situácie, keď mladé rodiny stavali ďalšie chatrče a osady sa zahusťovali a preludňovali. Aj spoločné bývanie viedlo často k devastácii domu a jeho preklasifikovaniu na chatrč z dôvodov neschopnosti udržať štandard aj novopostaveného domu. Takže v závere existencie bývalého režimu sa počet chatrčí opäť zvyšoval.¹²⁷

Záver

V tomto texte sme nevenovali pozornosť mnohým ďalším aspektom pri riešení tzv. cigánskej otázky i faktorom, ktoré od dávnej minulosti determinovali spôsob života Rómov na našom území i vzájomné vzťahy s majoritou. Nazdávam sa však, že bolo možné dokázať, napriek nedostatočne zrealizovanému historickému výskumu tejto témy, že Rómovia sa na tomto teritóriu neusadzovali nelegálne a ani svoje osady, kolónie, tábory, péra, nezakladali bez povolenia vrchnosti ale dokonca v intenciách priamych príkazov a nariadení. Aj v rómskom etniku už v predvojnovom období prebiehali kultúrne a diferenciacné zmeny, ktoré umožňovali mnohým z nich samostatne riešiť svoju bytovú otázku a odísť z osady, ak by to majorita akceptovala a dovolila /časti sa to aj podarilo, ako boli hudobníci, podnikatelia – obchodníci, niektorí podľa súpisu z roku 1924 aj majetnejší než „gadžovia“, príslušníci zo zmiešaných rodín/. Najťažšie dôsledky na existencii rómskych osád zanechala vojnová diskriminačná politika a netolerancia občanov, štátnych orgánov v povojnovom období. Značná časť Rómov vítala nové obdobie s veľkými nádejami a očakávaniami, že budú naplnené ich práva. Napríklad aj pri likvidácii osád, čo dokazujú pramene o ich aktivitách samostatne riešiť svoj bytový problém. Na začiatku 50. rokov vo vidieckom prostredí nebola až taká sociálna, kultúrna, bytová a hygienická vzdialenosť a úroveň medzi Rómami a ostatným obyvateľstvom. No Rómom nebolo dovolené slobodne a rovnoprávne sa integrovať medzi majoritné obyvateľstvo, hoci to štát násilne požadoval a vynucoval. Socialistický program likvidácie osád spôsobil rozbitie rodinných väzieb u Rómov, násilné presťahovanie do mestských bytov, ktoré nevedeli a neboli schopní užívať. Ešte väčšie škody napáchal organizovaný rozptyl a odsun a takisto koncentrácia rôznych subetnických skupín a vzájomne nekomunikujúcich rodových klanov na spoločné sídliska.

Nízka úroveň vzdelania absolventov osobitných škôl a nedostatočná kvalifikácia viedli po roku 1989 k prepusteniu rómskych pracovníkov zo zamestnania medzi prvými, rastu obrovskej nezamestnanosti, neriešeniu hrozivo rastúcej úžery, v dôsledku ktorej mnohí Rómovia prišli o svoje byty, rastu generácie bez akýchkoľvek pracovných návykov atď. Vznikajú nové koncentrácie Rómov, keď sa príbuzní navzájom sťahujú po strate bytu, devastujú sa celé domy a ulice, o čom som nepredpokladala, že zažijem na vlastnej koži a ocitnem sa uprostred novo sa tvoriaceho geta /nielen rómskych neprispôsobivých obyvateľov/. Po Košiciach sa bezcieľne túľajú celé rodiny s malými deťmi bez akejkoľvek šance získať byt. Mnohí Rómovia boli nútení vrátiť sa späť do osady, z dôvodov obrovskej chudoby a sociálnej zaostalosti zdevastovali aj domy v obciach a tak sa odrazu objavujú informácie o obrovskom náraste „nelegálnych“ osád v 90. rokoch údajne o 300 viac. Práve v 90. rokoch sa pôda reštituovala a pochybujem, že by súkromný vlastník pripustil vznik osady na svojej pôde. Zoznamy údajných vyše 600 osád na Slovensku nie sú údaje o osadách, ale aj o obciach, kde Rómovia žijú integrovane medzi ostatným obyvateľstvom, respektíve, kde žije len jedna rómska rodina. Osobne poznám niektoré obce, kde osady určite nie sú, tak ako boli publikované v Romano lil nevo.¹²⁸

Poznámky:

¹ Horváthová, E.: Cigáni na Slovensku. Bratislava 1964. Ab Hortis, S. A.: Cigáni v Uhorsku 1775 /Zigeuner in Ungarn 1775. Bratislava 1995. O Rómoch v Uhorsku tiež Fraser, A.: Cikáni. Praha 1998.

² Horváthová, E.: c. d., s. 98-99. Fraser, A.: c. d., s. 95. Na výklad historického vývoja v tomto období použité učebnice dejín Slovenska, Lexikón slovenských dejín. Bratislava, SPN 1997.

³ Horváthová, E.: c. d. s. 100-104. Halaga, O. R.: Právny, územný a populačný vývoj mesta Košice. Košice 1967.

^{3a} Bodorová, O.: Ľudová architektúra a spôsob bývania Rómov v Gemeri-Malohonte. Etnologické rozpravy, 2002, 1, s. 67-87.

⁴ Lexikón slovenských dejín, časti heslá. Bratislava, SPN 1997. Hubenák, L.: Právne dejiny Slovenska do roku 1918. Banská Bystrica, UMB 2000.

⁵ Dvorníci /udvorníci/ boli roľníci, ktorí pracovali na kráľovských majetkoch a dvoroch - oráči, vinohradníci, pastieri, rybári a pod. Vojaci - iobagiones castri, hradský ľud, ktorý bol ekonomicky už v poddanskom stave, i keď sa právne považoval ešte za „slobodný“. Tamže.

⁶ Urbár /1. mestská pozemková kniha; 2. poddanská pôda, ktorej vlastníkom bol zemepán a držiteľom urbárny, poddaný sedliak./ Urbár bol súpis poddanského majetku a povinností poddaných voči zemepánovi. Z latinského slova urbárium, ktoré znamenalo mestskú pozemkovú knihu. Urbárstvo znamenalo za feudalizmu pomer medzi zemepánom a poddaným. Lexikón slovenských dejín: c. d. Slovník cudzích slov. Bratislava 1990. Lexikón urbárskeho práva pre odbornú i laickú verejnosť. In: Ekonomický a právny poradca pre podnikateľa, 6/1991.

⁷ Kurialista - nobiles taxatí, zdanení šľachtic. /1. zeman, bezzemok, ktorý okrem šľachtickej kúrie /domu/ mal len nepatrný kus pozemku, a preto nemal poddaných; 2. slobodný sedliak, ktorý panskú pôdu používal mimo urbárskeho pomeru, na základe zmluvy, takže nebol poddaným./ Podľa Hubenák, L.: c. d.

⁸ Pozri poznámku 4.

⁹ Súpis celkovej poddanskej pôdy a stanovenie povinností poddaných i materiálneho oprávnenia poddaných. Po vyrovnaní svojich poddanských podlžností sa smeli voľne sťahovať, ak to včas oznámili zemepánovi, deti mohli vychovávať pre každé remeslo, zemepán im nesmel odňať pôdu, ak si plnili povinnosti, mohli tiež voľne disponovať svojím príjmom, s nárokmi na palivové a stavebné drevo, na používanie spoločnej pastvy, na výčap vína v zimnom období. Podľa Hubenák, L.: c. d. ŠObA Košice, f. Abovská župa, Urbár obce Košická Belá.

¹⁰ Okrem toho musel poddaný zemepánovi ročne odvádzať 2 sliepky, 2 kapúnov, 12 vajec, holbu masla, 6 funtov konopného plátna, 30 poddaných spolu 1 teľa a za 4 usadlosti poskytnúť jednu dlhú furmanku /4dni/. Tamže. Tiež Kolesár, J. a kol.: Československé pozemkové právo. Bratislava 1980.

¹¹ Kataster /1. úradný plán a súpis pozemkov podľa jednotlivých obcí s podrobnými údajmi o polohe, výmere, bonite, výnosnosti a pod. jednotlivých pozemkov; 2. zoznam nehnuteľností a ich znázornenie na mapách; 3. katastrálne územie, chotár; 4. prehľadný súpis osôb napr. na daňové účely./ Katastrálny = vzťahujúci sa na pozemky v katastri. Slovník cudzích slov.: c. d.

¹² Kolesár, J. a kol.: c. d. Tiež viaceré príspevky v zborníku Demokratické tradície ve vývoji československého zemědělství po roce 1918. Uherské Hradiště 1991.

¹³ Horváthová, E.: c. d., s. 11-112.

¹⁴ Nováková, V.: Výsadné listiny pre Rómov na Esterházyovskom panstve. In: Migrácia. Zborník Fórum inštitútu v Galante. 2001.

¹⁵ Horváthová, E.: c. d., s. 114-123.

¹⁶ Tamže, s. 124-136.

¹⁷ Tamže, v kapitole o vývoji bývania.

¹⁸ Mann, A. B.: Rómovia na Spiši /na základe súpisov z 18. storočia/. Etnologické rozhľady, 2001, 2, s. 18-22.

¹⁹ Tamže.

²⁰ Nachádza sa v Archíve InfoRomy, v osobnej pozostalosti E. Horváthovej.

²¹ Tamže.

²² Horváthová, E.: c. d.

²³ Horváthová, E.: c. d. v kapitole Spôsoby obživy a zamestnania.

²⁴ Nováková, V.: c. d.

²⁵ V tomto kontexte ide o organizačnú štruktúru pozemkového spoluvlastníctva spravidla v rámci jednej dediny s patričným usporiadaním využitia pozemkov **členmi urbárskeho spoločenstva. Urbarialista, urbárnik je člen urbárskeho spoločenstva, nie ako za feudalizmu poddaný.** Lexikón urbárskeho práva. Štefanovič, M.: Urbárske právo. In: Ekonomický poradca podnikateľa, 6/1999, s. 9-81.

²⁶ Pozri bližšie Hubenák, L.: c. d. Tiež Lexikón slovenských dejín: c. d. Kolesár, J. a kol.: c. d.

²⁷ **Fideikomis** - vo feudálnom práve išlo o šľachtický majetok venovaný na udržanie lesku rodiny, a preto navždy alebo na určitý čas nescudziteľný a nezaťažiteľný, prechádzajúci podľa osobitného poriadku nástupníctva vždy len na jedného člena rodiny, zverenstvo.

Fideikomisár - za feudalizmu a kapitalizmu dedič zákonného dedičstva. Fideikomis bol zrušený až na jeseň 1924, dovtedy to bola jedna z najvýznamnejších feudálnych ustanovizní v poľnohospodárstve, znemožňovala voľný predaj a kúpu veľkej časti pôdy, jej delenie atď. Pozemková reforma na tento šľachtický majetok v podstate nesiahla až do jesene 1924.

Komposesorát /1. spoluvlastníctvo šľachtickej pôdy; 2. právnická osoba združujúca spoluvlastníkov šľachtickej pôdy./ Komposesoráty vznikali tým, že šľachtické pozemky ležiace v jednej alebo viacerých dedinách /lesy, pastviny/ alebo menšie regálne práva /právo výčapu a pod./ užívali viaceré osoby v nerozdelenom spoločenstve. Majetkové podiely sa vyjadrovali v ideálnych častiach a takto zodpovedajúca efektívna výmera pozemkov bola v skutočnej držbe spoločníkov. Niektoré nedeliteľné výnosy /poľovné právo, rybolov, užívanie lesov atď./ užívali spoločne. Komposesorát predstavoval teda osobitnú formu spoluvlastníctva, v ktorej sa tiež zachovali prvky urbárskeho systému. Slovník cudzích slov: c. d. Tiež Kolesár, J. a kol.: c. d.

²⁸ Pozri poznámku 25 a 27. Tiež Lexikón slovenských dejín: c. d.

²⁹ Kolesár, J. a kol.: c. d. Lexikón slovenských dejín: c. d.

³⁰ Pozemková kniha pozostávala z pozemnoknižných vložiek, zápisníc, zo zoznamu vlastníkov, z registra parciel, zo zoznamu oprávnených, z katastrálnej mapy, zo zbierky listín. Najdôležitejšiu časť tvorila pozemnoknižná vložka /zápisnica/, ktorá sa skladala z troch listov. List A /list majetkovej podstaty/ zachytával všetky nehnuteľnosti tvoriace jedno pozemnoknižné teleso a uvádzali sa tu katastrálne čísla parciel, spôsob obrábania, stavby na nich, zmeny vzniknuté zlúčením alebo rozdelením pozemkov. List B /list vlastnícky/ uvádzal vlastníka, všetky právne skutočnosti spojené s vlastníckym právom, na základe čoho vzniklo, prevody, obmedzenia vlastníckeho práva. List C /list tiarch/ obsahoval záložné a iné vecné bremená. podľa Kolesár, J. a kol.: c. d. s. 235.

³¹ Tamže.

³² Tamže. Reforma v 1. ČSR ukázala na katastrofálny stav v nesúlade medzi pozemnoknižnou a katastrálnou evidenciou nehnuteľností.

³³ Peška, Z.: Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. Bratislava 1935. Nečas, C.: Českoslovenští Romové v letech 1938-1945. Brno 1994.

³⁴ Doteraz sa týmito otázkami vo výskume vo vzťahu k Rómom nikto nezaoberal /nepoznané sú ani všeobecne v historiografii/.

³⁵ Czigányössezeerírás Eradményei /1893/, Budapest, Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1895. Keményfi, R.: Etnikai besorolás és statisztika. In: Regio 10, 1999, 1, s. 137-155. Pomogyi, L.: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Budapest, Osiris - Századvég 1995.

³⁶ Horváthová, E.: c. d.

³⁷ Džambazovič, R.: Rómovia v Uhorsku koncom 19. storočia. Sociológia, 2001, 5, s. 491-506.

³⁸ Džambazovič, R.: c. d. Jeho závery nie sú celkom presné, lebo vyše 55 % Rómov v súčasnosti žije na východnom Slovensku.

³⁹ Davidová, E.: Cesty Romů. Romano drom 1945-1990. Olomouc 1995. Davidová ale nepracovala s originálnym súpisom z roku 1893, údaje len opísala z Horváthovej.

⁴⁰ Vychádzala však zo starých materiálov E. Horváthovej, publikovaných ešte v polovici 60. rokov a s originálnym súpisom nikdy nepracovala.

⁴¹ Džambazovič, R.: c. d. Mann, A. B.: Súpisy na Spiši. c. d.

⁴² Džambazovič, R.: c. d.

⁴³ Tamže.

⁴⁴ Podrobný výklad výnosu in Horváthová, E.: c. d.

⁴⁵ Kolárová, Z.: Rómovia od vzniku 1. ČSR po rok 1945. Materiál do súhrnnej správy o Rómoch na Slovensku 2002.

⁴⁶ Kolesár, J. a kol.: c. d. Faltus, J. - Průcha, V.: Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918-1945. Bratislava 1967. Vojáček, A.: Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku. Bratislava 1973.

⁴⁷ Lexikón slovenských dejín: c. d. Martuliak, P.: Zvláštnosti I. pozemkovej reformy na Slovensku. In: Demokratické tradície ve vývoji československého zemeďelství po roce 1918. Uherské Hradiště 1991, s. 84-109. Hubenák, L.: Právne dejiny Slovenska v rokoch 1918-1938. II. Banská Bystrica, UMB 2000.

⁴⁸ ŠObA Prešov, f. Šarišsko-Zemplínska župa /1938-1945/.

⁴⁹ Martuliak, P.: c. d. Vojáček, A.: c. d. Faltus, J. - Průcha, V.: c. d. Na Orave, Liptove existovali parcely s rozlohou 0,14 ha i menšou.

⁵⁰ Pozri poznámku 25 a 27.

⁵¹ Vojáček, A.: c. d., s. 83-119.

⁵² Faltus, J. - Průcha, V.: c. d., s. 115-160.

⁵³ Tamže.

⁵⁴ Zákon č. 177 ze dne 16. prosince 1927 o pozemkovém katastru a jeho vedení. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1927, částka 83, s. 2535-2558. Pozri tiež poznámku 32.

⁵⁵ Lexikón slovenských dejín: c. d. Faltus, J. - Průcha, V.: c. d. Martuliak, P.: c. d.

⁵⁶ V prípade tzv. roľníckych nedielov pri pozemkovej reforme išlo o prídel pôdy, ktorým sa utvárali hospodársky sebastačné roľnícke usadlosti bežne s výmerou až 15 ha za zvlášť výhodných podmienok v prípade, ak prídelca podriadil svoju usadlosť, či už celkom novozriadenú, alebo iba doplnenú nedielovému poriadku, t. j. obmedzeniu voľnej deliteľnosti pôdy, scudziteľnosti a dedičských práv. Mali to byť akési roľnícke fideikomisy, ktoré mali zabrániť diferenciacii roľníkov. Faltus, J. - Průcha, V.: c. d.

⁵⁷ Pozri poznámku 27.

⁵⁸ Martuliak, P.: c. d. Faltus, J. - Průcha, V.: c. d.

⁵⁹ Kolesár, J. a kol.: c. d.

⁶⁰ Horváthová, E.: c. d. Nečas, C.: Štatistické výsledky o cigánskej populácii z roku 1924 na východnom Slovensku. *Historica carpatica*, 1989, 20. Nečas, C.: Českoslovenští Romové v letech 1938-1945. Brno 1994. Nečas, C.: Materiál o Romech na Slovensku z roku 1924. *Historická demografie*, 1998, 22, s. 169-199 /spracovaný podľa okresov a obcí/.

⁶¹ Prešla do pôsobnosti „Všeobecné kriminální ústředny“ v Prahe zriadené výnosom Ministerstva vnútra z 13. apríla 1929 č. 62 901/1928-5. In: *Věstník MV Republiky Československé*, roč. sXI, 1929. Archivný fond Kriminálnej ústredne obsahuje evidenciu Rómov, ktorá sa na polícii viedla až do roku 1950. Len nedávno bol odtajnený, nachádza sa v SÚA Praha a obsahuje niekoľko sto kartónov materiálu. ŠObA Prešov, f. Četnicke a žandárske stanice na východnom Slovensku /1918-1939/. Zachované sú daktyloskopické karty niektorých celých osád a genealogické údaje o jednotlivých rodoch a rodinách.

⁶² *Věstník MV Republiky Československé*, roč. XI, 1929.

⁶³ ŠObA Košice, f. Košická župa /1923-1928/. Evidencia Cigánov podľa okresov, kart. č. 28, 29.

⁶⁴ Dokladajú to súhrnne spracované tabuľky v materiáli C. Nečasa v roku 1998.

Župa, správny okres	Počet Romů s domovským právem						
	na území okresu	mimo okresu	z toho				neud.
			Morava	Podk. Rus	Maďar-sko	Polsko	ost.
XV. (Bratislava)							
Bratislava-mesto	4	59	-	-	-	-	-
Bratislava-vonkôv	207	27	-	-	-	-	-
Dunajská Streda	3714	37	-	-	4	-	-
Galanta	1113	111	-	-	1	-	2
Hlohovec	383	57	-	-	-	-	9
Komárno	487	102	-	-	1	-	36
Malacky	719	33	1	-	-	-	-
Modra	262	30	2	-	-	-	-
Myjava	229	41	8	-	-	-	-
Nové Mesto nad Váhom	428	29	-	-	-	-	-
Piešťany	331	31	2	-	-	-	-
Senica	560	39	1	-	-	-	-
Skalica	452	107	11	-	-	-	3
Šaľa	1653	54	-	-	1	-	20
Šamorín	665	-	-	-	-	-	-
Trnava	458	59	-	-	-	-	39
XVI. (Nitra)							
Blánowce nad Bebravou	285	71	-	-	-	-	28
Topoľčany	437	91	-	-	-	-	7
XVII. (Martin)							
Bytča	34	28	-	-	-	-	-
Čadca	155	1	-	-	-	-	-
Dolný Kubín	38	18	-	-	-	-	-
Hlava	67	30	-	-	14	-	5
Kremnica	10	12	-	-	2	-	-
Kysucké Nové Mesto	128	12	-	-	-	-	-
Martin	368	79	-	-	-	-	1
Námestovo	25	-	-	-	-	-	-
Považská Bystrica	56	21	-	-	-	-	2
Púchov	179	23	-	-	-	-	-
Trenčín	334	77	-	-	-	-	6
Trstená	38	13	-	-	-	1	1
Žilina	169	24	-	-	-	-	1
XVIII. (Zvolen)							
Banská Bystrica	469	22	-	-	-	-	-
Banská Štravnica	178	18	-	-	-	-	-
Brezno nad Hroncom	450	57	-	-	-	-	-
Jeseníky	2000	124	-	-	35	-	3
Krupina	512	80	-	-	-	-	11
Levice	497	79	-	-	9	-	23
Lučenec	1794	141	-	-	12	-	6
Modrý Kameň	602	73	-	-	-	-	-
Nová Baňa	233	30	-	-	-	-	-
XIX. (Liptovský Mikuláš)							
Rimavská Sobotka	1190	27	-	-	-	-	1
Zvolen	603	84	-	-	-	-	41
Zeliezovce	890	68	-	-	28	-	2
Žiar nad Hroncom	233	10	-	-	-	-	-
XX. (Liptovský Mikuláš)							
Kebraň	875	119	-	-	2	-	15
Levoča	578	52	-	-	12	-	1
Liptovský Hrádok	202	10	-	-	-	-	-
Liptovský Mikuláš	158	39	-	-	1	10	1
Poprad	915	6	-	-	-	-	-
Rivná	569	111	-	-	6	-	2
Rožňava	1533	81	-	-	1	-	5
Ružomberok	146	26	-	-	-	-	-
Spišská Nová Ves	1047	129	-	-	2	3	4
Spišská Stará Ves	172	27	-	-	-	-	11
Stará Ľubovňa	371	72	-	-	-	-	2
Sačaríkovo	905	144	-	-	-	-	25
XXI. (Košice)							
Bardejov	920	43	-	-	2	3	-
Kelecska	566	113	-	-	-	-	-
Giraltovce	897	110	-	-	-	-	-
Humené	484	60	-	-	-	-	2
Košice-mesto	755	16	-	-	-	-	1
Košice-vonkôv	2021	192	-	-	44	-	3
Kraľovský Chlmec	715	74	-	-	15	52	6
Medzilaborce	439	73	-	-	-	20	-
Miňalovce	1562	180	-	-	-	5	2
Moldava nad Bodvou	693	133	-	-	9	44	-
Prešov	1007	225	-	-	1	18	4
Sabinov	1068	91	-	-	-	-	-
Sečovce	1549	122	-	-	-	23	1
Snina	344	85	-	-	-	15	5
Subrance	495	83	-	-	-	-	-
Svidník	651	95	-	-	-	1	5
Veľké Kapušany	825	134	-	-	-	4	1
Vranov nad Topľou	1234	161	-	-	-	8	19

Župa	Celkem	Muži	Ženy
XV. (Bratislava)	9138	4473	4665
XVI. (Nitra)	892	432	460
XVII. (Martin)	1946	909	1037
XVIII. (Zvolen)	10464	5075	5389
XIX. (Liptovský Mikuláš)	8239	4064	4175
XX. (Košice)	18175	8898	9277

Struktura Rómské populace podle domovské příslušnosti

Zdroj obživy	Župa					
	XV.	XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.	XX.
Tradiční řemesla	313	27	127	284	274	437
kovářství	279	21	117	226	252	257
jiná řemesla	27	4	6	27	10	13
drobná výroba	7	2	4	31	12	167
Dovednosti	842	79	102	795	210	552
provozování hudby	812	79	102	795	210	552
komedianství	30	-	-	-	-	-
Fyzická práce a služby	2909	248	770	3238	3012	6855
průmysloví dělníci	2	2	3	1	20	11
příležitostní dělníci	722	25	136	526	721	2208
nádeníci	983	180	429	1560	1467	3387
rolníci a soukromníci	8	-	-	5	15	7
posluha u rolníků	10	2	10	22	13	19
obecní služba	1	3	-	51	26	37
práce v domácnosti	1183	36	202	1078	680	1186
Překupnictví	23	3	14	38	6	60
koňské handlířství	17	2	3	9	6	32
podomní obchod	6	1	11	29	-	28
Příživnictví	43	41	66	101	221	54
vydržování	4	16	2	7	5	5
žebrotá	26	7	27	50	18	23
věštění	-	-	-	2	1	8
prostituce	1	-	-	1	-	-
potulka	8	-	11	9	189	2
nezaměstnanost	4	18	26	32	8	16

Zdroje obživy romské populace

Župa	Počet osob		Z nich ekonomicky aktivní
	produktivního věku	vykazujících zdroj obživy	
XV. (Bratislava)	4843	4130	4087
XVI. (Nitra)	483	398	357
XVII. (Martin)	1081	1080	1014
XVIII. (Zvolen)	5487	4461	5360
XIX. (Liptovský Mikuláš)	4195	3723	3502
XX. (Košice)	9074	7977	7923

Ekonomická aktivita romské populace

⁶⁵ Pozri v poznámke 60.

⁶⁶ Horváthová, E.: c. d.

⁶⁷ Ústřední četnické pátrací oddělení. Věstník MV Republiky Československé, roč. IX, 1927.

⁶⁸ Nečas, C.: c. d.

⁶⁹ Mosný, P.: Postavenie národnostných menšín v právnom poriadku predmníchovského Československa. Acta Iuridica Cassoviensia, 1990, 15, s. 15-30.

⁷⁰ Napr. Horváthová, E., Nečas, C., Srb, V.

⁷¹ Obežník MV zo dňa 2. nov. 1929, čís. 63 704/29-8. In: Věstník MV Republiky Československé, roč. XI, 1929.

⁷² Statistický lexikon obcí na Slovensku. Vydaný MV a Štátnym úradom štatistickým na základe výsledkov sčítania ľudu z 15. února 1921. Praha 1927.

⁷³ Tamže, s. 143. Kuriozitou je tu obec Jarovnice s vykázáním všetkých obyvateľov cigánskej národnosti, ale v cenzu v roku 1930 už neuviedla ani jedného Róma. Iba časť Močidlány v roku 1930 uviedla 7 c. o. s 38 obyvateľov.

⁷⁴ Štatistický lexikon obcí v krajine slovenskej. Vydaný MV a ŠÚŠ na základe výsledkov sčítania ľudu z 1. decembra 1930. Praha 1936.

⁷⁵ Tamže, s. 1.

⁷⁶ Tamže, s. 113, 114.

⁷⁷ Tamže, s. 74.

⁷⁸ Tamže, s. 64.

⁷⁹ Tamže, s. 63.

⁷⁰ Bližšie pozri Horváthová, E.: c. d. Davidová, E.: Bez kolíb a šiatrov. Košice 1965. Nečas, C.: Pronásledování Cikánů v období slovenského státu. Slovenský národopis, 1988, 1. Nečas, C.: Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945. Brno 1981. Nečas, C.: Českoslovenští Romové v letech 1938-1945. Brno 1994. Nečas, C.: Romský holokaust. Praha 1998. Príspevky týkajúce sa Slovenska pozri aj v zborníku Neznámy holokaust. Praha 1995. Najnovšie Východoslovenskí Rómovia. Zborník memorátov. Múzeum Humenné 2002.

⁸¹ Napr. Lacková, E.: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha 1997.

⁸² Davidová, E.: c. d.

⁸³ Nečas, C.: c. d. ŠObA Prešov, f. Šarišsko-Zemplínska župa /prezidiálne spisy/ 1940-1945, kart. č. 78, katalog. č. 2846.

⁸⁴ Tamže.

⁸⁵ Tamže.

⁸⁶ ŠObA Prešov, f. Šarišsko-Zemplínska župa /Admin. oddelenie. Samospráva a likvidácia/ 1940-1946, kart. č. 376, katalog. č. 4118, 4140, kart. č. 378, katalog. č. 4157, 4159, 4160, kart. č. 379, katalog. č. 4170, kart. č. 380, katalog. č. 4181, 4192, kart. č. 384, katalog. č. 4276.

⁸⁷ Nachádza sa v uvedenom materiáli v poznámke č. 83.

⁸⁸ Tamže.

⁸⁹ Tamže. Hlásenia jednotlivých okresov sú pripojené k nariadeniu MV.

⁹⁰ Pozri v poznámke 86. Tiež kart. č. 359, katalog. č. 3632. Lacková, E.: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha 1997.

⁹¹ Pozri v poznámke 86.

⁹² Nečas, C.: c. d. Neznámy holokaust, c. d.

⁹³ Nečas, C.: c. d. ŠObA Prešov, f. Šarišsko-Zemplínska župa /Admin. oddelenie. Samospráva a likvidácia/ 1940-1946, kart. č. 389, katalog. č. 4354, kart. č. 408, katalog. č. 4656, 4657, kart. č. 475, katalog. č. 5252, kart. č. 476, katalog. č. 5257, 5261.

⁹⁴ Nečas, C.: c. d. ŠObA Prešov, f. Šarišsko-Zemplínska župa /prezidiálne spisy/ 1940-1945, kart. č. 78, katalog. č. 2846.

⁹⁵ Tamže.

⁹⁶ Lexikón slovenských dejín, heslo pozemková reforma. Štát rozparceloval alebo predal 45 379 ha pôdy 22 538 osobám. Tiež napr. Rajský, M.: Nebol som hrdina. Bratislava 1999.

⁹⁷ Lexikón slovenských dejín. Kolesár, J. a kol.: c. d.

⁹⁸ Tamže.

⁹⁹ Jurová, A.: Rómska problematika 1945-1967. Dokumenty. 1-4. Praha, ÚSD 1996. 1034 s. Pozri 1. zväzok.

¹⁰⁰ Tamže, zväzok 1., 2.

¹⁰¹ SÚA Praha, f. Úrad predsedníctva vlády 1945-1959, kart. č. 3409, zn. 257.

¹⁰² Otázky ďalších represívnych postupov voči Rómom v povojnovom období pozri napr. Jurová, A.: Vývoj postavenia Rómov na Slovensku a otázky ich „integrácie“ do spoločnosti. In: Ethnologia Actualis Slovaca. I-2. Trnava 2000, s. 9-29.

¹⁰³ Kolesár, J. a kol.: c. d. Lexikón slovenských dejín, heslá kolektivizácia, socializácia pôdy.

¹⁰⁴ Táto smernica a okolnosti založenia novej evidencie pôdy podľa užívacích /a nie podľa vlastníckych/ práv je veľmi dôležitá a závažná v kontexte vtedy realizovaných aj podrobných prieskumov rómskych osád.

¹⁰⁵ Smernice pre sústavné vedenie evidencie pôdy u NV a zakladania JEP /č. 63 Zbierky inštrukcií pre NV/, Zásady vedenia evidencie pôdy /č. 22/1961 Zbierky smerníc pre NV/. Kolesár, J. a kol.: c. d., s. 242.

¹⁰⁶ Tamže.

¹⁰⁷ Tento spôsob evidencie platil ešte v 80. rokoch, teda počas nasledujúcich desaťročí socialistickej výstavby. Kolesár, J. a kol.: c. d.

¹⁰⁸ Nová evidencia nehnuteľností využívala tiež podklady pozemkového katastra, jeho technickú stránku a pozostávala 1. z meračského operátu, 2. písomného operátu, 3. zo zbierky listín, 4. zo sumarizačných výkazov. 1. meračský operát tvorila pozemková mapa /zobrazovala pôdorysy všetkých nehnuteľností a označenie parcelným číslom/, pracovná mapa /kópia pre geodéziu na meračské práce v teréne/, evidenčná mapa / kópia pre potreby MNV/. 2. písomný operát pozostával z výkazu zmien vo vlastníctve /evidovalo ho stredisko geodézie z úradnej povinnosti, aby sa zabezpečil súlad evidencie nehnuteľností so skutočným stavom/, z listu vlastníctva, súpisu parciel, evidenčných listov /o užívacích vzťahoch/, zo zoznamu užívateľov a vlastníkov, z registra užívateľov a vlastníkov, zo zoznamu domov. Najdôležitejšou časťou tohto písomného operátu bol list vlastníctva, pripomínajúci vložku bývalej pozemkovej knihy. Má 4 časti - časť A /obsahuje meno vlastníka, dátum narodenia, spoluvlastnícke podiely, meno užívateľa, názov a sídlo organizácie užívateľa/, časť B /obsahuje parcelné čísla nehnuteľností zapísaných v časti A/, časť C /zachytávala obmedzenia vlastníckych práv a ťarchy/ a časť D /tá obsahovala poznámky k

predchádzajúcim častiam/. 3. zbierka listín obsahovala dokumenty právneho a technického charakteru viažúce sa k nehnuteľnostiam podľa obcí. 4. sumarizačné výkazy vyhotovili strediská geodézie pre potreby štátnych orgánov. Kolesár, J. a kol.: c. d., s. 245-247.

¹⁰⁹ Kolesár, J. a kol.: c. d.

¹¹⁰ Bližšie pozri výklad jednotlivých zákonov o postupe pri reštitúciách v Lexikóne o urbárskom práve, poznámka 25. Pri sledovaní riešenia likvidácie osád individuálnou bytovou výstavbou na vidieku v jednotlivých okresoch a obciach boli nezrovnalosti v majetkovoprávných vzťahoch k pozemkom u obyvateľov obcí evidentné už od 60. rokov.

¹¹¹ Priamo ukázkovým príkladom je teraz obrovská osada Richnava v okrese Gelnica, nachádzajúca sa na pozemkoch nad železničnou traťou. V lete 1945 občania a MNV vyhali Rómov z pôvodného pozemku v obci a v roku 2001 tlač i niektorí poslanci NR SR široko medializovali túto „nelegálnu“ osadu. Vedel MNV v roku 1945 komu patrí táto pôda? Vo všetkých dovtedy realizovaných súpisoch a cenzoch /do roku 2001 vrátane/ bola táto osada vykazovaná, jej domy a chatrče spočítavané.

¹¹² ŠObA Prešov, f. KNV v Prešove 1949-1960. Informácia obsiahnutá vo viacerých správach z okresov a vo viacerých odboroch /vnútro, školstvo, Rada KNV/.

¹¹³ Pozri napr. Jurová, A.: Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945. Bratislava 1993. Tiež Jurová, A., cit. 2. zväzok Dokumentov. Poznamenáť možno, že hygienicko-epidemiologické stanice v okresoch, na základe častých prehliadok v osadách a obciach, uvádzali podobnú nízku bytovú, hygienickú kultúru ostatného vidieckeho obyvateľstva.

¹¹⁴ ŠObA Prešov, f. KNV v Prešove 1949-1960. ŠObA Košice, f. KNV Košického kraja 1949-1960.

¹¹⁵ Jurová, A.: c. d.

¹¹⁶ ŠObA Košice, f. Vsl. KNV v Košiciach 1960-1969. Komisia pre riešenie otázok cigánskych obyvateľov.

¹¹⁷ Jurová, A., cit. 3. zväzok Dokumentov. Hűbschmannová, M.: Šaj pes dovakeras - Műžeme se domluvit. Olomouc 1995.

¹¹⁸ V ŠObA Košice v uvedenom fonde Komisie pre riešenie otázok cigánskych obyvateľov 1960-1969 sa nachádza podrobne spracovaný plán likvidácie osady Letanovce z roku 1964 /podľa domov a rodín/, ktorý sa nikdy nerealizoval.

¹¹⁹ Štatistické informácie. Krajské oddelenie Štátneho štatistického úradu Košice 1968.

¹²⁰ Cigánske obyvateľstvo na Slovensku k 31. 12. 1968. Bratislava, Slovenský štatistický úrad 1969.

¹²¹ Cikánske obyvateľstvo k 31. XII. 1968. Seznam obcí ČSSR s cikánským obyvateľstvom k 31. XII. 1968. Praha, Federální štatistický úrad 1969.

¹²² Pozri bližšie Jurová, A.: Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945. c. d.

¹²³ Predbežné výsledky zo sčítania ľudu, domov a bytov k 1. 12. 1970. Bratislava, SŠÚ 1971.

¹²⁴ Cikánske obyvateľstvo a jeho bydlení podle údajů sčítání ľudu, domů a bytů 1980 /definitívni výsledky/. Praha, FSÚ 1983.

¹²⁵ Prehľad o plnení plánu a rozpočtu ONV Slovenskej socialistickej republiky na úseku skultúrňovania cigánskych obyvateľov za rok 1987. Bratislava, Sekretariát Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov, marec 1988.

¹²⁶ Riešenie bytovej otázky cigánskych obyvateľov (podľa stavu k 31. 12. 1987)

Západoslovenský kraj		Stredoslovenský kraj		Východoslovenský kraj	
Ukazovateľ	Spolu	Ukazovateľ	Spolu	Ukazovateľ	Spolu
Cigánske osady	10	Cigánske osady	44	Cigánske osady	238
Cigánske chatrče	118	Cigánske chatrče	245	Cigánske chatrče	1769
Obyvatelia bývajúci v týchto chatrčiach	694	Obyvatelia bývajúci v týchto chatrčiach	1550	Obyvatelia bývajúci v týchto chatrčiach	13885
% z celkového počtu cig. obyvateľov	1,4	% z celkového počtu cigánskych obyvateľov	2,8	% z celkového počtu cigánskych obyvateľov	10,5
Rodiny bývajúce v chatrčiach	176	Rodiny bývajúce v chatrčiach	330	Rodiny bývajúce v chatrčiach	2260
Rodiny pripadajúce na 1 chatrč	1,5	Rodiny pripadajúce na 1 chatrč	1,3	Rodiny pripadajúce na 1 chatrč	1,3
Cigánske osady, v ktorých a/ nie je zdroj pitnej vody	1	Cigánske osady, v ktorých a/ nie je zdroj pitnej vody	3	Cigánske osady, v ktorých a/ nie je zdroj pitnej vody	2
b/ nie je elektrina	-	b/ nie je zavedená elektrina	3	b/ nie je zavedená elektrina	10
c/ nie je verejné osvetlenie	1	c/ nie je verejné osvetlenie	8	c/ nie je verejné osvetlenie	12
d/ nie je upravená prístupová cesta	1	d/ nie je upravená prístupová cesta	5	d/ nie je upravená prístupová cesta	3
Cigánske rodiny, ktoré si kúpili starší rod.dom v roku 1987	83	Cigánske rodiny, ktoré si kúpili starší rod.dom v r.1987	62	Cigánske rodiny, ktoré si kúpili starší rod.dom v r.1987	123
Cigánske rodiny, ktoré dokončili v r.1987 výstavbu rod. domu	33	Cigánske rodiny, ktoré dokončili v r.1987 výstavbu r.domu	25	Cigánske rodiny, ktoré dokončili v r.1987 výstavbu r.domu	139
Rodinné domy rozostavané cigánskymi občanmi	122	Rodinné domy rozostavané cigánskymi občanmi	93	Rodinné domy rozostavané cigánskymi občanmi	547
Cigánski žiadatelia o stavebné povolenie v roku 1987	52	Cigánski žiadatelia o stavebné povolenie v r.1987	40	Cigánski žiadatelia o stavebné povolenie v roku 1987	140
Stavebné povolenie vydané cig. občanom v roku 1987	36	Stavebné povolenie vydané cigánskym občanom v roku 1987	34	Stavebné povolenie vydané cig. občanom v roku 1987	101
Cigánske rodiny, ktorým boli v r.1987 pridelené byty	307	Cigánske rodiny, ktorým boli v roku 1987 pridelené byty	565	Cigánske rodiny, ktorým boli v roku 1987 pridelené byty	536
z toho:		z toho:		z toho:	
zo štátnej výstavby	208	zo štátnej výstavby	332	zo štátnej výstavby	342
z družstevnej výstavby	99	z družstevnej výstavby	233	z družstevnej výstavby	194

¹²⁷ Jurová, A.: Vývoj rómskej problematiky..., c. d.

¹²⁸ Romano nevo lil, č. 509-517, 15. Okt. - 16. dec. 2001, s. 1, 16-17.